

Andrej Pančur

OBRTNA SVOBODA NA ZATOŽNI KLOPI

*Konservativni nazori o obrtništvu
v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem*

V obdobju gospodarske depresije po letu 1873 je bilo socialno vprašanje deležno vedno večje pozornosti. Poleg perečega kmečkega in delavskega vprašanja je tudi v Avstriji zelo odmevalo obrtno vprašanje. "Klic po pomoči za nižje stano-ve v obrambo pešajočej obrtniji je vedno večji in pomenjivejši; kajti za orjaškimi koraki širi se navzlic največje marljivosti od dne do dne narodov pavperizem. [...] Može vseh narodov, katerim je blagor svojega ljudstva na srcu, se pečajo marljivo z prašanjem, kako pomoči domačej obrtniji in študirajo, kako radikalno ozdraviti to - rekli bi - epidemično bolezen, ki ustvarja iz zadovoljnega prebivalstva najbolj nesrečen proletarijat, ki si je po vrhu v svesti, da ga nij priterala lastna krivda na beraško palico."¹ Čeprav širša javnost obrtnemu problemu ni posvečala tako velike pozornosti kakor kmečkemu in delavskemu socialnemu vprašanju, to še ne pomeni, da ga je zanemarjala. Ravno obratno. "O tem so napisane debele knjige in časniki dan za dnevom obširno razpravljajo to vprašanje."²

Zahteve po reformah na obrtnem področju so bile stalno na dnevnem redu gospodarskih in socialnih mislecev, širše avstrijske in tudi sloven-

ske javnosti in zato tudi politikov vseh barv. Glavno vprašanje se je vrtelo okoli problema, kako urediti obrtni red iz leta 1859, ki je posegal tudi na obrtniško področje. "Med predlogi državnega zbora je eden najvažnejših načrt nove obrtnijske postave. Od pravilne rešitve tega vprašanja je odvisna osoda na tisoč in tisoč obrtnikov, ki so vsled dosedanje obrtnijske svobode prišli v pomanjkanje in uboštvo."³

Vendar se pri prikazu takratnih obrtnih razmer in nazorov o ureditvi obrtne problematike že takoj na začetku srečamo s pojmovno težavo. Danes namreč pod pojmom obrt razumemo opravljanje pridobitne dejavnosti le v manjšem obsegu. Obrtni red (Gewerbeordnung) iz leta 1859 pa ni obsegal le področje današnjega obrtništva, temveč tudi področje industrije, torej tovarniške proizvodnje in delavske socialne zakonodaje. Takratni pojem obrt (Gewerbe) je praviloma združeval tako industrijo (Industrie) kot rokodelstvo (Handwerk). Meja med njima je bila zelo nejasna. "V glavnem se da težko povedati, kje je potrebno iskati mejo med rokodelstvom in tovarno. Novejši zakoni o inspekciji v različnih državah za pojem tovarna tudi večinoma navajajo zelo različne definicije."⁴

¹ *Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 242, 21. oktober 1882.*

² *II. shod "Katol. polit. društva" v št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.*

³ *Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 1, 3. januar 1882.*

⁴ *E. W.: Handwerker und Fabrik, Marburger Zeitung, št. 148, 9. december 1888.*

Velika pojmovna zmeda je vladala že v predmarčni dobi.⁵ Šele leta 1841 je avstrijska statistika za tovarno označila podjetje z večjim številom delavcev, ki delajo v tako velikih proizvodnih prostorih, ki pri rokodelstvu niso v navadi in v katerih v celoti izdelajo svoj izdelek.⁶ Kasneje so med tovarne v glavnem šteli zaključene proizvodne prostore, v katerih je bilo zaposlenih dvajset ali več delavcev in v katerih so uporabljale stroje kot nujno potrebni del proizvodnje. Vse proizvodnje obrate, ki so imeli manj zaposlenih in v katerih v glavnem niso proizvajali s stroji (kar pa ni bilo nujno), so prištevali k rokodelstvu. Po črki zakona je bila rokodelska obrt lahko že proizvodnja dejavnost z 19 zaposlenimi, za takratne razmere torej že skoraj majhna tovarna. Rokodelske dejavnosti so bile v povprečju zelo majhne in so zaposlovale mojstra in v najboljšem primeru nekaj pomočnikov in vajencev. Ko bomo torej govorili o obrti, bomo govorili o takratnem rokodelstvu.

Zahteve po obrtni reformi

"Obrtniki so se začeli politično gibati in iskati pomoč zoper čedalje slabejše svoje stanje. Svetuje se to, svetuje se ono, zametava se to, in zametava se ono, vsaka glava ima svojo pamet; konečno se bo morda vendar prava pot našla."⁷ Na Slovenskem so bili predlagani recepti za zdravljenje obrtne bolezni v glavnem konservativni. Za propadanje obrtništva niso bili krivi obrtniki, temveč obstoječi obrtni zakoni, "ki jim niso dajale one pomoči in onega varstva, ki sta za pospeh obrtništva neobhodno potrebna."⁸ Zato je bilo v prvi vrsti potrebno spremeniti zakonodajo v prid obrtnikom. Zaradi vse močnejšega vpliva konservativnih idej so bila vedno večja tudi pričakovanja, da bo bodoča obrtna reforma potekala "v smislu reakcije", treba bo namreč iz praha vzeti mnoge stare, pa dobre naredbe."⁹ Obrtno svobodo je torej potrebno omejiti, in to po zgledu starih, dobrih časov, prilagojenih sedanjim razmeram.

Konkurenca tovarn

Vzrok za propadanje obrtništva je "iskati v prve vrste v kapitalu, združenem v posamičnih rokah."¹⁰ V pogojih neomejene obrtne svobode so velika kapitalistična industrijska podjetja veljala za glavnega nasprotnika male obrti. "Kakor velike ribe požirajo male, so velike obrtnije, fabrike, [...] delo in delavce vzele malim obrtnikom, kateri ne morejo konkurirati s fabriškimi izdelki."¹¹ "Kakor usahnejo cvetke pod kronami večjih dreves, tako tudi posamezne obrtne panoge propadejo, ako jih zasenči silnejši razmah sorodne industrijske stroke."¹²

a) Prednosti industrije pred obrtjo

V primerjavi z obrtništvom je imela industrija velike prednosti. Proizvajala je serijsko in pri tem je uporabljala najnovejšo tehnologijo. "Tudi majhnemu obrtniku je tu postalo jasno zelo nenačlonjeno razmerje, ko so obratovalni stroški številnih strojev, ki jih poganjajo parna in vodna sila, seveda pomenljivo nižji kot tisti, kateri nastanejo zaradi majhne obrti, kjer obratuje le posamičen stroj s pomočjo človeške roke."¹³ Industrija je z velikimi kapitali gradila najmodernejše tovarne. "Denar ima duševno moč vsega napredka in genijalnih človeških iznajdb na polju mehanike na razpolaganje. Njemu služijo izvrstni stroji zastoj, mej tem ko se poti in krvavi ubogemu mojstru stotero rok od zore v pozno noč za skorjo kruha brez upanja, da bode kedaj mogoče postaviti se s petičnim konkurentom v jedno vrsto."¹⁴ V obravnavanem času, ko majhni električni stroji še niso bili dovolj razviti, obrtništvo cenovno ni moglo konkurirati industrijski proizvodnji z velikimi parnimi stroji.¹⁵ Povrh tega so zaradi večjega ka-

⁵ Primerjaj: Vodopivec, Peter: *Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi*, Doktorska disertacija, Ljubljana, 1978, str. 28-31

⁶ Brusatti, Alois: *Osterreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*, Jupiter-Verlag, Wien, 1965, str. 26.

⁷ Iz govora poslanca Kohlerja na shodu v Linciu, Slovenec, št. 134, 2. december 1880.

⁸ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Klunna, Slovenec, št. 82, 25. julij 1882.

⁹ Nov obrtniški red, Slovenec, št. 118, 23. oktober 1879.

¹⁰ Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 242, 21. oktober 1882.

¹¹ Predlog za skuščino malih obrtnikov, Novice, št. 6, 9. februar 1876.

¹² Orožen, J[anko]. Propadle panoge celjskih obrti: Kronika slovenskih mest, II, 1935, št. 2, str. 161.

¹³ Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 119, 4. oktober 1872.

¹⁴ Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 242, 21. oktober 1882.

¹⁵ Drage velike parne stroje je bilo namreč potrebno čim bolj izkoristiti, da ne bi prinašali izgube. To so si z masovno proizvodnjo na zaloge takrat lahko privoščile le tovarne. Zato so za obrtniško proizvodnjo po naročilu potrebovali manjše stroje. Vendar do učinkovite uporabe elektrike za vse te različne majhne stroje ni bilo na voljo cenovno primerne energije. Zanimivo je, da rešitve še niso iskali v elektriki, temveč v za proizvodnjo cenejšem plinu in vodni sili. Fragen des Kleingewerbes, Laibacher Wochenblatt, št. 226, 6. december 1884, št. 227, 13. december 1884; št. 228, 20. december 1884; št. 229, 28. december 1884.

pitala in zato boljših plač tovarne obrtem tudi prevzemale najboljše izučene delavce.¹⁶

Zaradi svoje majhnosti obrt ni imela dostopa do tako ugodnih posojil in s tem do razpoložljivega kapitala, kot ga je imela industrija. Na takratni stopnji razvoja avstrijskih finančnih ustanov je bilo za kreditiranje industrije že poskrbljeno, medtem ko je bilo kreditiranje malih obratov še povsem nezadostno. "Medtem ko so veleindustrialci na razpolago vsi znani denarni zavodi, banke in kakorkoli že imenovani kreditni zavodi, so malemu obrtniku naročili, da svojo kreditno potrebo zadovolji pri zasebnikih za previsoke obresti."¹⁷

Pomanjkanje kratkoročnih kreditov za obrt se je v primerjavi z industrijo zlasti negativno odražalo pri vsakdanjih nabavnih in prodajnih zmožnosti obrtnika. Obrtniki, "ki že veliko let opravljajo svoj posel, lahko kljub velikemu trudu opozorijo le na to, da posedujejo lasten posel in da svojo družino pošteno preživljajo. Malo goldinarjev, ki jih posedujejo, tiči med strankami."¹⁸ Po takrat povsem običajni poslovni praksi so kupci obrtne izdelke nabavljali na up. Ker obrtniki niso hoteli izgubiti svojih stalnih strank, so dolga časovna obdobja med oddajo blaga stranki in strankinim dejanskim plačilom sprejemali kot nekaj povsem normalnega. Stranke so jim vedno dolgovale veliko denarja. Zato so bili obrtniki praviloma brez večjih zalog gotovine. Ker jim je primanjkovalo gotovine, so imeli velike težave pri nabavljanju potrebnih surovin. V primerjavi z veliko industrijo, ki je surovine lahko kupovala neposredno pri grosistih in je lahko za nakup dobila kratkoročno posojilo, so morali obrtniki kupovati dražje blago pri manjših trgovcih in še tega so dobili le za gotovino. Pomanjkanje gotovine, pomanjkanje kratkoročnih kreditov in prodajanje na up in s tem je bil sklenjen konkurenčni krog propadanja obrti na račun industrije.¹⁹

¹⁶ Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 118, 2. oktober 1872.

¹⁷ Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 119, 4. oktober 1872.

¹⁸ Die Schäden des Kleingewerbes (Von einem Kleingewerbetreibenden), Marburger Zeitung, št. 17, 8. februar 1888.

¹⁹ Primerjaj še: Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 119, 4. oktober 1872.

²⁰ Iz obrtniških krogov, Slovenski narod, št. 219, 25. september 1886.

²¹ -n.: V prevdarek, Slovenski narod, št. 195, 28. avgust 1881.

²² Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 1, 3. januar 1882.

b) Realnost

Zato veliki kapital z lahkoto spodjeda "kakor črv deblo obrtništva in rokodelstva, združujoč v svojih rokah vse stroke obrtnosti!"²⁰ "S tem se je začel med obrtniki boj za obstanek, v katerem nikdar ne vlada pravica, ampak le moč, in kdor je močan [...] sme uničiti in tudi res uniči slabšega."²¹ V tem boju velikega kapitala proti mali, obrtniški proizvodnji, se je veliki kapital na škodo malega obrtniškega kapitala vse bolj krepil "in ves zaslužek zbirajo v rokah premožnejših ljudi."²² Ti kapitalisti brez lastnega dela so brez sramu izkoriščali poštenega in delavnega obrtnika.

Ali je takšna slika, ki so jo venomer ponavljali nasprotniki obrtne svobode, sploh ustrezala resnici? Propaganda za ali proti obrtni svobodi je bila namreč zelo ostra in v veliki meri tudi nestrvarna.²³ V resnici obrtništvo ni bilo smrtnega boja z industrijo. Sodobniki so zelo precenjevali položaj velike industrije v takratni avstrijski ekonomiji, kajti še leta 1902 je obrt skupaj z domačo obrtjo zaposlovala 55% delovne sile v podjetjih.²⁴ Tudi v razvitejši Nemčiji se pomen obrtništva v tem obdobju ni prav nič zmanjšal.²⁵ Celo v industrijsko najbolj razvitih avstrijskih deželah je obrt imela velik pomen. Z industrializacijo se je namreč dvignil narodni dohodek prebivalstva in s tem njegova kupna moč, kar je bilo zelo spodbudno tudi za obrt. V industrijsko manj razvitih deželah je obrtništvo imelo še sorazmerno večjo moč.²⁶ Tudi na Slovenskem je obrtništvo v obdobju industrializacije precej napredovalo. Čeprav število zaposlenih v obrtništvu ni naraščalo tako hitro kot v industriji, pa je vseeno daleč presegal naravni prirastek prebivalstva.²⁷

²³ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 50.

²⁴ Matis, Herbert: Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848-1918. - Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart, ÖBV-Klett-Cotta, Wien, 1989, str. 23.

²⁵ Fischer, Wolfram: Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1972, str. 338-348.

²⁶ Otruba, Gustav: Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts. - Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1987, str. 203-204.

²⁷ Med leti 1852 in 1912 je število zaposlenih v obrti na Spodnjem Štajerskem in na Kranjskem naraslo od 22.657 na 42.333. V tem času se je prebivalstvo povečalo le za okoli 20 %. Hočevar, Toussaint: The Structure of the Slovenian Economy 1848-1963, Studia Slovenica, New York, 1965, str. 48-49; Gestri, Ferdo: Oris

c) Obrtniki se neupravičeno pritožujejo

Obrtniki in njihovi zagovorniki so svoj položaj slikali nadvse črno. Vsi njihovi argumenti in vse njihove zahteve po obrtni reformi, s katero naj bi se izboljšal njihov slab ekonomski položaj, so temeljili na katastrofalno slabih razmerah, v katerih naj bi takrat živeli in delali obrtniki. Toda nekateri posamezniki se s takšnim črno-belim prikazovanjem niso strinjali. Za nekatere je bila takšna črnogledost celo škodljiva. "Mnogi roditelji se plašijo izročiti svojega otroka obrtniškemu mojstru, češ, vsi obrtniki tožijo, da se jim slabo godi, da jih moré velika konkurenca tovaren."²⁸ Vendar na Slovenskem tovarniška konkurenca še ni prehuda in še ta škoduje le nekaterim obrtem, druge pa lepo uspevajo. Zato naj se mladi le pridno poprimajo obrtništva. "Rokodelcem se dobro godi, ako svoje delo dobro umó in so pridni in nezapravljivi. Kdo je večji gospod v mestu ali v trgu, nego dober rokodelski mojster se svojo lastno lišo! Ali se rokodelcu na kmetih, ki ima še malo zemlje, ne godi boljše, nego marsikateremu kmetu?"²⁹ V primerjavi s kmeti obrtniki "delajo na suhem in gorkem, po leti v senci, po zimi pri gorki peči; zaslužijo toliko, da jedó vsaki dan meso in se pošteno gosposko oblačijo."³⁰

Zato so časopisi kmetom večkrat svetovali, da naj dajo svoje drugorojence izučiti kakšne obrti. Za enega od glavnih krivcev za propadanje kmetijstva so šteli veljavno dedno pravo, po katerem so vsi otroci po smrti očeta dedovali enake deleže. Posledica je bila razkosanje že tako majhnih kmetijskih zemljišč in tudi perečo zadolževanje. Zato so kmetom toplo priporočali, naj kmetijo prepišejo le na enega dediča, ostali pa bodo živeli od obrti, katere se bodo izučili.³¹ "Človek, ki je

dobro izurjen v kakem rokodelstvu, najde še povsod pošteno in boljšo službo, kakor človek, ki ne zna drugega, kakor navadno poljsko delo, pa nima svoje zemlje."³²

Redki posamezniki so tudi poudarili, da so dohodki obrtnikov in njihovih pomočnikov v primerjavi z dohodki drugih ljudi prav veliki. "Mnogo je ljudi, ki so 12 let študirali, pa nimajo take plače. Na Kranjskem je več ko 400.000 ljudi, ki veliko slabši živijo, ko naši obrtniški pomočniki: kmet mora repo, zelje in krompir jesti, pa vendar ne godrnja toliko, ko pomočnik, ki si lahko vsak večer košček mesa in ob nedeljah in praznikih še pečenko privošči."³³ Po mnenju nekaterih naj bi veliko obrtnikov živelo preko svojih zmožnosti. Vsakemu družbenemu stanu pritiče poseben življenjski slog. Obrtnik zato ne sme zahtevati, "da bi imel vsak dan na mizi pečenko, pa hodil črno oblečen, rodovina pa se prav po veliko gosposko postavljala. [...] Vsak naj se torej nosi in živi po svojem stanu. Žalibog, da ravno kaj tacega ne moremo reči o nekterih družinah rokodelskega in obrtniškega stanu."³⁴

"Če greš zjutraj v gostilnico, katerih ljudi boš največ našel tam pri golašu, pivi, vinu in ne pri maselecu, marveč kar pri poliču ali bokalu? Rokodelcev, krojačev, čevljarjev, kovačev, mizarjev itd. Med tem ko vsak drugi dela dopoldne in se kosila veseli, je tak "rokodelec" že dvakrat sit in ne le, da ga to stane, temuž zgubi pri tem še toliko časa, da mu le malo ur za delo ostaja. Če greš v nedeljo in praznik po mestu in javnih sprehajališčih, kdo ti je tam najbolj nališpan? Zopet čevljarji, krojači itd. z vso svojo družino;³⁵ zvečer najdeš zopet največ takih "rokodelcev" po gostilnicah, iz katerih marsikateri taki domu gredo, da tudi drugi dan niso za delo."³⁶ Zaradi te potrate ti obrtniki nikoli nimajo dovolj denarja in "o pičem zaslužku na

gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918), *Kronika*, št. 3, 17, 1969, str. 135; Na celotnem ozemlju Slovenije je število obratovahnic naraslo od 15.656 na 26.376, število zaposlenih (skupaj z vajenci) pa od 27.950 na 50.550. Glavan, Franc: Pravna ureditev obrtništva na Slovenskem, Časopisni zavod Uradni list SRS, Maribor, 1984, str. 89-91; V Mariboru je število obrtnih pravic naraslo od 513 leta 1855 preko 599 leta 1884 na 687 leta 1912. Leskovec, Antoš: Upravni in gospodarski razvoj Maribora v 19. stoletju, *Kronika*, št. 2-3, 31, 1983, str. 172.

²⁸ Za slovenski obrt, *Slovenski narod*, št. 173, 1. avgust 1892.

²⁹ O potrebi dobrih slovenskih obrtnikov in trgovcev, *Edinost*, št. 4, 28. januar 1880.

³⁰ Slovenski kmeti in rokodelstvo, *Slovenski gospodar*, št. 49, 8. december 1887, str. 386.

³¹ Poleg zgornjih člankov primerjaj še: J. L.: Naša kmečka mladina naj bi se rokodelstva učila!, *Slovenski gospo-*

dar, Gospodarstvena priloga, št. 97, 10. januar 1884, str. 417.

³² Obrtnija in slov. ljudstvo, *Slovenski gospodar*, št. 46, 15. november 1888, str. 362.

³³ Socializem na Slovenskem, *Slovenec*, št. 3, 8. januar 1881.

³⁴ *Slovenec*, št. 49, 28. februar 1884.

³⁵ Alešovec se s tem splošno razširjenim mnenjem ni povsem strinjal. "Po Ljubljani je res znano, da so ob nedeljah in praznikih po obleki največji gospodje čevljarji in krojači, a to je laž; največji gospod je take dneve" trgovski pomočnik v oblačilnih trgovinah. Alešovec, Jakob: Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, *Katoliška Bukvarna, Ljubljana*, 1911, str. 29.

³⁶ Tihi meščan: Poslano: *Slovenec*, št. 139, 24. november 1874.

vso moč vpijejo.”³⁷ “Na ta način, se vé, da ne more biti zaslužek nikdar dosti visok in davek nikdar dosti nizek.”³⁸ Zato naj se obrtniki raje nehajo pritoževati nad svojim položajem. “Imeli so že namreč veliko shodov v katerih so na vse druge kraje gledali, le v svoj dom ne.”³⁹

S takšno kritiko se seveda obrtniki v nobenem primeru niso mogli strinjati, čeprav niso mogli skriti, da je vsaj za nekatere obrtnike takšna slika povsem pravilna. Vendar se teh “ne dobi toliko, kolikor je prstov na roki, in ako so kateri tako delali, kakošen je bil konec njih početja? Resnica je, da nekateri mojstri in posestniki v gostilno zahajajo,” ostali pa živijo zelo trdo. “Po letu se komaj dan napoči in čevljar gre že na svoje delo ter je še vedno pri njem, ko je sonce že davno zašlo; po zimi pa, ko nekterim ura delopusta odbije, krojač in čevljar še misliti ne smeta na spanje in počitek in ko se drugi ljudje že veseli iz krčme vračajo domu, čevljar še nabiva obuvala, da se dostikrat jezé gospodar in sosedje; a biti mora, da sebe in svoje preživi.”⁴⁰

d) Neenakost usod

Obrtnikom še zdaleč ni šlo tako slabo, kakor so se pritoževali. V času gospodarske konjunktore se tudi mariborski obrtniki niso mogli pritoževati. “Na splošno so bile razmere za malo obrt v zadnjih dvanajst let tolikanj ugodne, kot lahko velja naraščanje povpraševanja po obrtnih proizvodih za ugoden prikaz razmer. Vendar ni mogoče zanikati, da je v veliko obrtnih kategorijah nastopil zastoj, v posamičnih obrtneh že kar nazadovanje.”⁴¹

Obrti torej ni šlo slabo, vendar so bile hkrati nekatere obrtne panoge v globoki krizi. In prav to slabo stanje v nekaterih obrtnih panogah je metalo senco krize na celotno obrt. Določene obrti so pod pritiskom industrializacije povsem propadle. V nekaterih avstrijskih pokrajinah nekdanje zelo močno založništvo (zlasti tkanje in predenje na domu)⁴² je bilo prvo na udaru, zaradi česar je v

šestdesetih letih na teh področjih prišlo do socialne katastrofe.⁴³ “Veseli zadovoljni obrazi premožnih tkalcev spremenili so se v blede barvo revščine in nezadovoljnosti, iz krepkega naroda rodile so se najbolj nesrečne družine fabriških delavcev.”⁴⁴

Nekatere obrti so zaradi spremenjenih navad potrošnikov popolnoma izginile (npr. izdelovanje lasulj). Druge obrti so zelo trpele (npr. svečarstvo in izdelovanje gumbov). Poseben primer so bile obrti (npr. krojači, čevljarji in mizarji), ki so po eni strani uspevale zaradi naraščajočega trga, po drugi strani pa so bile prizadete zaradi razširjanja založniškega načina proizvodnje med nekoč samostojne mojstre. Tem so se zaradi naraščajočega povpraševanja pridružili mnogi novi obrtniki, pri krojaštvu zlasti ženske. Ta konfekcijski način proizvodnje je bil zlasti močno razširjen na Dunaju,⁴⁵ vendar tudi drugje ni bil zanemarljiv.⁴⁶ Zaradi cenejše konfekcijske proizvodnje so bili prizadeti še obrtniki v drugih krajih, tudi na Slovenskem.⁴⁷

Poleg krojaštva in čevljarstva, ki sta rešitev iskala tudi v preusmeritvi v popravila, so se nekatere druge obrti (npr. urarji, optiki, klobučarji) zaradi tovarniške konkurence izključno preusmerile v popravilo, dodelavo ali celo samo prodajo⁴⁸ to-

predelava ostajala na isti ravni in zato počasi propadala. Domače platno je tudi vse bolj izpodrivalo strojno narejena bombaževina Mohorič, Ivan Škoffjeloško plamarstvo in njegov zaton, Loški razgledi, 11, 1955, str. 71-80.

⁴³ Brusati, Alois: *Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 31.* Primerjaj še opis severne Češke: Urbanitsch, Peter: *Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick. - Die Habsburgermonarchie, 3. del: Die Völker des Reiches 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, str. 136-137.*

⁴⁴ Liberius: *V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 243, 23. oktober 1882.*

⁴⁵ Ehmer, Josef: *Familienstruktur und Arbeitsorganisation im frühindustriellen Wien, R. Oldenburg Verlag, München, 1980, str. 75-88, 165-166.*

⁴⁶ Leta 1902 je na avstrijski ravni 71% obratov delalo neposredno za konsumenta, ostali pa tudi ali izključno za založnika. Na Dunaju je bilo neodvisnih le 61% obratov. Bruckmüller, Ernst: *Sozialgeschichte Österreichs, Herold Verlag, Wien-München, 1985, str. 385.*

⁴⁷ Celjski čevljarji so tako občutili konkurenco prodajaln čevljev. Od sedemdesetih let dalje tudi celjski krojači in šivilje prizadene konkurenca konfekcijskih izdelkov. Počivavšek, Marija: *Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859. - Iz zgodovine Celja 1848-1918, Odsevi preteklosti 2, Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje, 1998, str. 190.*

⁴⁸ “Nekatere delavnice se tekom časa popolnoma spremenijo v trgovine z urami, nakitom, optičnimi instrumenti ali kakimi drugimi merilnimi napravami in iz

³⁷ *Tih meščan: Poslano, Slovenec, št. 145, 8. december 1874.*

³⁸ *Tih meščan: Poslano: Slovenec, št. 139, 24. november 1874.*

³⁹ *Slovenec, št. 49, 28. februar 1884.*

⁴⁰ *Več rokodelcev: Poslano, Slovenec, št. 143, 3. december 1874.*

⁴¹ *Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 118, 2. oktober 1872.*

⁴² *Med domačimi obrtni je tako propadlo gorenjsko platnarstvo. Čeprav je v začetku sedemdesetih let Kranjski kmetijski družbi uspelo izboljšati pridelavo lanu, je*

varniških izdelkov. Prenekaterim obrtem industrija ni pomenila večje nevarnosti, temveč so zaradi naraščanja prebivalstva celo napredovale (npr. peki, mesarji, mizarji, ključavničarji, frizerji). Zaradi tehničnega napredka pa so se pojavile tudi nekatere nove obrti (npr. mehaniki, fotografiji, električne obrti).⁴⁹

Ta neenakost usod je po letu 1873 z nastopom gospodarske depresije še bolj bila v oči. Slabo stanje nekaterih obrti je bilo vse bolj očitno. Ta slika je skoraj popolnoma prekrila dokaj dobro stanje drugih obrti. Ker so bile prav tiste obrtne panoge, ki so bile najbolj pod udarom industrializacije, številčno zelo močne (npr. krojaštvo, čevljarstvo), so nezadovoljni obrtniki iz teh panog dajali glavnino tona celotnemu obrtniškem gibanju.⁵⁰ Zato ni nič čudnega, da so na propadanje nekaterih gledali kot na propadanje obrtništva v celoti.

Povsem razumljivo je, da so tisti obrtniki, ki so zaradi industrializacije najbolj trpeli, venomer poudarjali nujnost omejevanja industrijske konkurence. Boj proti industriji je s tem postal glavno geslo obrtniškega gibanja. Še potem, ko so obrtniki z obrtnimi novelami v primerjavi z industrijo prejeli velike ugodnosti, so za industrijo zahtevali nadaljnje omejitve. Matija Kunc je na obrtni anketi leta 1893 na Dunaju izjavil: "Naše mnenje je, da rokodelskemu stanu ni mogoče pomagati brez omejitve velike industrije. Potrebno je, rokodelstvo zavarovati z isto tako trdnim jezo proti kapitalističnemu navalu, kakor se to godi z varstveno carino za veliko industrijo."⁵¹

Vprašljiva kakovost poceni izdelkov

Konservativci so bili prepričani, da industrijska proizvodnja obrtništvu v pogojih svobodne konkurence ne škoduje le s pomočjo modernejše-

ga in bolj brezobzirnega načina proizvodnje, temveč tudi s kvaliteto in ceno izdelkov. Skoraj vsi takratni pisci so glavni razlog za propadanje obrtništva videli v tovarniški konkurenci množično proizvedenega poceni blaga. Čeprav so tovarne proizvajale cenejše blago vsaj enake, če ne že boljše kvalitete, pa je bilo industrijsko blago pogosto tudi slabše kvalitete kot obrtniško.⁵² Čeprav so nekateri priznavali, "da velika industrija na splošno naredi cenejše, v posameznih strokah tudi odločilno boljše in sijajnejše kot je mala obrt sploh v stanju"⁵³ narediti, so se zagovorniki tradicionalnega obrtništva v boju proti obrtni svobodi nenehno pritoževali le nad (pre)nizkimi cenami (pre)slabo izdelanega tovarniškega blaga.⁵⁴ Pri tem so se odločno postavili proti stališču liberalnih nasprotnikov, ki naj bi pred uvedbo obrtne svobode zagotavljali, "da bodo izdelki vsled konkurence boljši, ker bo vsak skušal družega prekositi, da bo svoje blago lažje prodal. Pa zgodilo se je ravno narobe."⁵⁵ Izdelki so se res pocenili,⁵⁶ vendar se je tudi njihova kvaliteta dramatično poslabšala. Z nastopom gospodarske depresije, ki je bila v tesni povezavi s splošnim padanjem cen, je bil problem nizkih cen vse bolj pereč.

"Ljudje, ki se obrtništva nikdar niso učili, pa so imeli denar, so se lotili raznoterih podvzerij."⁵⁷ Ker izučeni obrtnikom niso mogli konkurirati s kvaliteto izdelanega blaga, so jim konkurirati s ceno. Konservativni zagovorniki obrtništva so se pritoževali, da so novepečeni obrtniki prodajali čim ceneje, celo pod ceno, da so svoje slabo bla-

⁵² Otruba, Gustav. *Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts*, o.c., str. 207.

⁵³ *Zur Hebung des Kleingewerbes*, Marburger Zeitung, št. 120, 6. oktober 1872.

⁵⁴ Ta argument je bil že v času pred obrtno svobodo eden glavnih očitkov, ki so jih poudarjali zagovorniki (reformiranti) cehov. Vodoptec, Peter: *Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi*, neobjavljena doktorska disertacija, Ljubljana, 1978, str. 289-290.

⁵⁵ Nov obrtniški red, Slovenec, št. 118, 23. oktober 1879.

⁵⁶ Nasprotno so se leta 1871 dunajski čevljarji pritoževali, da svobodna konkurenca ni pripomogla k znižanju cen obrtniških proizvodov. Bil bi proti obrtni svobodi, "ki je že na tisoče rokodelcev na beraško palico spravila, občinstvu pa vendar ne cenejših čevljev, cenejših sukenj, cenejšega poltišja itd. prinesla." Vendar moramo pri tem upoštevati, da so bila ravno takrat leta največje gospodarske konjunktore, zaradi katere so naraščale tudi cene. Z začetkom gospodarske krize leta 1873 pa se je položaj povsem spremenil, začelo se je dolgo obdobje deflacije, torej padanja cen.

⁵⁷ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 66, 15. junij 1882.

njihovih časopisnih oglasov je razbrati, da so jim bila popravila ur samo postranska dejavnost." Bučič, Vesna: *Ljubljanski urarji v 19. in začetku 20. stoletja*, Kronika, 38, 1990, št. 3, str. 122.

⁴⁹ Sandgruber, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Ueberreuter, Wien, 1995, str. 256; Mattis, Herbert: *Das Industriesystem. Wirtschaftswachstum und sozialer Wandel im 19. Jahrhundert*, Verlag Carl Ueberreuter, Wien, 1988, str. 174.

⁵⁰ Za Dunaj primerjaj: Bruckmüller, Ernst: *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne. - Krekov simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje, 1992, str. 135-136.*

⁵¹ Slovenski obrtniki na Dunaju, Slovenski narod, št. 166, 22. julij 1893.

go lahko prodali. Tudi tovarniška strojna proizvodnja se po kvaliteti ne more kosati z obrtniško ročno proizvodnjo, lahko pa s pomočjo strojev izdeluje veliko ceneje. Domača industrija in tudi uvoženi industrijski izdelki⁵⁸ na ta način uničujejo domačo obrt. Vendar gre lahko njihova nižja cena le na račun slabše kvalitete. Tako je prišel "čas surogatov in falzifikatov, vse je bilo narejeno le na videz, za trenotek, notranje cene in trdnosti ni nobene imelo. [...] Tako se je ves svet s slabimi izdelki napolnil, in danes bi se dobro blago že težko kje dobilo, ko bi ga kdo prav kupiti hotel, ker je že čisto izpodrinjeno."⁵⁹

Za konservativce je bilo najbolj žalostno prav to, da so kljub slabši kvaliteti ljudje rajši kupovali cenejše kot pa boljše, vendar dražje blago. Kupci "gledajo dandanes bolj na ceno kot na dobro in trpežno blago."⁶⁰ Kupec "je skoraj popolnoma pozabil preskušati kvaliteto svojega nakupa, to sploh ugotoviti, preden se odloči za nakup. Cena je zanj prva in najpomembnejša."⁶¹ Pri tem niso nič zaleгла včasih prav upravičena opozorila, "da je ceno kupljena stvar, navadno plačana, najdražja, ker je izdelana le za oko, na videz."⁶² Kupci so še naprej pridno segali po cenejših tovarniških izdelkih.

Po mnenju Janka Serneca naj bi bile takšne potrošniške navade predvsem posledica nizke kupne moči prebivalstva, "da je ljudstvo obožalo, da si ne moremo dragega in boljšega blaga kupovati."⁶³ Tudi Franz Wiesthaler je enega od glavnih vzrokov za propadanje obrtništva videl v nizki kupni moči prebivalstva. "V večji meri je bržkone krivo obubožanje, da so posli na tleh, da celo prenekateri pošteni obrtnik hira in propada."⁶⁴ Potemtakem industrija ni preplavila trga s poceni izdelki zaradi tega, ker bi s tem hotela uničiti obrtniško konkurenco, temveč zato, ker je zvesto sledila potrebam potrošnikov. "Izdelovati namreč morajo tako blago, kakršno kupci zahtevajo. Vsak

fabrikant bode ravno tako rad izdeloval drago in dobro blago, če najde kupca zanje; ali če ga najde le za slabo blago po ceni, izdelovati mora poslednje."⁶⁵ Za slabšo kvaliteto je bilo torej krivo povpraševanje in ne ponudba. Zato bi lahko obrti najboljše pomagali tako, da bi pomagali dvigniti kupno moč prebivalstva. "Ta veja našega ljudskega delovanja lahko in se bo na novo razcvetela, ko bo zaledje mest in trgov postalo finančno močeno."⁶⁶

Obrtna svoboda

"Rokodelstvo ima zlato dno" - tako je bil pregovor v dobrih starih časih. Današnji dan ne velja več ta pregovor, kajti dno rokodelstva je razbito in raztrgano. [...] "Liberalno" gospodarstvo je rokodelstvu zlato dno izbilo; ono je grob samostojnega, premožnega in srečnega rokodelskega stanu!"⁶⁷ Glavni krivec za propadanje obrtništva so konservativni zagovorniki obrtne reforme videli prav v "obrtnej svobodi sploh."⁶⁸ In to v liberalni obrtni svobodi. Liberalizem je namreč razglašal, da svobodna konkurenca preprečuje nastanek izkoriščevalskih monopolov. Zato je namesto cehovskega in merkantilističnega gospodarstva zahteval povsem svobodno in odprto gospodarstvo. Kratkoviden interes sebičnih posameznikov, ki delujejo na svobodnem trgu, je povsem v skladu s skupnimi družbenimi interesi. Svobodna konkurenca sebičnih posameznikov bo v največji možni meri obogatila celotno družbo.⁶⁹

a) Usodno leto 1859

Po prepričanju konservativnih krogov so ideje o koristnosti svobodne konkurence za bogastvo narodov k nam prišle iz Anglije preko Francije.

⁵⁸ Sernec, Janko: *Železne postave, Slovenski narod*, št. 189, 21. avgust 1881.

⁶⁰ Wiesthaler, Franz: *Kleingewerbe und Staatspolitik*, *Marburger Zeitung*, št. 54, 6. maj 1885.

⁶⁷ Našt rokodelci in pa današnji liberalizem, *Novice*, št. 23, 7. junij 1871.

⁶⁸ Liborius: *V ohrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882.

⁶⁹ Wadl, Wilhelm: *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867-1879)*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, Wien, 1987, str. 135-136. Avstrijsko liberalno uradništvo, ki je v Avstrijo vpeljalo obrtno svobodo, ni zahtevalo obrtne svobode samo iz gospodarskih, temveč tudi iz povsem naravno pravnih razlogov. Vsak človek ima namreč naravno pravico, da opravlja tisto delo, s katerim najlažje preživi. Brusatti, Alois: *Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*, o.c., str. 27-28.

⁵⁸ Že leta 1874 je na shodu društva Sloventija v Ljubljani Dolhar rekel, da obrtništvo zelo škodi, "ker se v važajo izdelki, sicer slabi, a po taki ceni, da jih rokodelci ne more isti kup delati." *Slovenec*, št. 54, 9. maj 1874.

⁵⁹ *Nov obrtniški red*, *Slovenec*, št. 118, 23. oktober 1879.

⁶⁰ *Predlog za skušnino malih obrtnikov*, *Novice*, št. 6, 9. februar 1876.

⁶¹ *Gewerbliche Aufgabe*, *Marburger Zeitung*, št. 58, 15. maj 1878.

⁶² Liborius: *V ohrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882.

⁶³ Sernec, Janko: *Železne postave*, *Slovenski narod*, št. 189, 21. avgust 1881.

⁶⁴ Wiesthaler, Franz: *Die Gewerbe und die Kaufkraft*, *Marburger Zeitung*, št. 154, 25. december 1881.

"Tudi pri nas v Avstriji nijsmo hoteli biti nazadnjaški, odprli smo na stežaj vrata svobodnej konkurenci."⁷⁰ Pri tem so bili zlasti dejavni "brezvestni liberalci in oderuhi, ljudje, ki bi bili radi kar čez noč brez dela obogateli na troške revežev. Ti so zato ščuvali obrtnike in rokodelce"⁷¹, da naj si vzamejo svobodo. 20. decembra 1859⁷² je Avstrija razglasila obrtno svobodo.⁷³ "Tirjal jo je takrat ves svet. Ves svet je tudi mislil in govoril (pisarilo se je brez konca in kraja po časnikih) o blagoslovu, o sreči itd., ktera obrtniki doide po tej postavi."⁷⁴

Vendar se na žalost ta prerokovanja niso uresničila. Svobodna konkurenca "je povzročila poslabšanje dela, obrtno hiranje, zapostavljanje kupcev, bila je sokriva za poslovno propadanje, spodkopavanje blaginje ljudstva, kateremu sedaj grozi zlom."⁷⁵ "Obrtniki vsled obrtniške svobode niso našli tiste sreče, tistega napredka in blagostanja, ktereja so si v svojih sanjah domišljevali."⁷⁶ Obrtnik je bil svoboden, a žal, svoboden "dela, brez dela, ker liberalni sleparji so ta trenotek izkoristili za-se. Z denarjem, ki so ga obilno imeli, prevzemali so razne obrti, gradili tovarne in delavcev in rokodelcev nagnali skupaj od raznih strani. S takim se rokodelcem brez kapitala ni mogel meriti; ako ni hotel biti brez dela, moral je k bogatinu iti dela iskat."⁷⁷ Vse to je imelo za posledico, da so obrtniki "jeli stradati, liberalci pa [...] obogateli. [...] In zmirom više je šlo z unimi, zmi-

rom bolj pa nazaj s temi; uni prihajajo vedno bogatejši, ti pa vedno bolj siromašni."⁷⁸

b) Liberalizem - kapitalizem - judovstvo

Za liberalce je svoboda "glavno načelo, akoravno je ta svoboda marsikterega spravila na beraško palico."⁷⁹ Zato raje "pomislimo, da je neomejena svoboda neomejeno tiranstvo."⁸⁰ Tiranstvo, s katerim bogatejši zatira revnejšega. Konservativci so bili prepričani, da je neomejeno svobodo nujno potrebno omejiti. Da bi pa lahko odstranili krute posledice obrtne svobode, bi bilo potrebno uničiti tudi liberalizem, ki je obrtno svobodo ustvaril. "Liberalizem je malim obrtnikom najhujši, nepremagljivi sovražnik"⁸¹, saj "lažil liberalizem hodi s kapitalom roko v roki in ni pričakovati od njega, da bi malo obrtnijo iz klešč in objetja velikega kapitala hotel oteti."⁸² Zrcalna slika liberalnih glasov o svobodi je ta "vsemogočni kapitalizem, ki je kakor zmaj požiral pod liberalno vlado male obrtnike."⁸³

Nevarni dvojici liberalizem-kapitalizem so nasprotniki vse bolj dodajali še tretji nepogrešljivi člen. "Liberalizem je zvezan z judovstvom, s kapitalom."⁸⁴ Pri tej trojici je glavni seveda liberalizem, ki naj bi hotel s propagiranjem obrtne svobode "svojim najzvestejšim zaveznikom, kapitalistom ali prav za prav judom v roke spraviti vse obrtništvo."⁸⁵ Za konservativce je bil liberalizem tudi najnevarnejši, saj liberalizem s svojimi idejami o svobodi privabi marsikoga, ki že na prvi pogled spozna nevarnosti kapitalizma (in Judov). Nekateri so šli celo tako daleč, da so liberalno zagovarjanje obrtne svobode razglasili za judovsko zaroto. Judje namreč niso mogli postati člani cehov, ki so stali "kakor ograde, vtrjene zoper vse napade, zato jim je pomagala ideja "svobode", da so to ograjo pretrgali in proglasili "svobodno" obrtnijo."⁸⁶

⁷⁰ -n.: V preudarek, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1881.

⁷¹ II. shod "Katol. polit. društva" v št. Vidu nad Ljubljano. Obrtni razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

⁷² Reichsgesetzblatt, št. 227, 20. december 1859. Prevod glej v: Žižek, Aleksander: Zbirka obrtnih listin 1892-1932, Zgodovinski arhiv Celje, Celje, 1994, 1995, str. 7-26.

⁷³ V srednjeevropskem prostoru je Avstrijo prehitela Prusija, ki je obrtno svobodo razglasila leta 1845. Vendar je Avstrija pri tem prehitela ostale pomembne nemške države. Saška ji je sledila leta 1861, Baden in Württemberg leta 1862 in Bavarska šele leta 1868. Streisler, Erich W.: Der Wirtschaftsliberalismus in Mitteleuropa: Umsetzung einer wirtschaftspolitischen Grundkonzeption? - Liberalismus. Interpretationen und Perspektiven, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, 1996, str. 170; Henning, Friedrich-Wilhelm: Die Industrialisierung in Deutschland 1800 bis 1914, Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1989, str. 62-64.

⁷⁴ Slovenec, št. 186, 14. november 1883.

⁷⁵ Wiethaler, Franz: Freie Konkurrenz und Selbstvertheidigung des Einzelnen?, Marburger Zeitung, št. 140, 23. november 1881.

⁷⁶ Obrtniški shod, Slovenec, št. 129, 19. november 1881.

⁷⁷ II. shod "Katol. polit. društva" v št. Vidu nad Ljubljano. Obrtni razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

⁷⁸ Kako dualizem v zvezi z liberalizmom skrbi za kmeta in obrtnika, pa za nas vse, Novice, št. 29, 18. julij 1877.

⁷⁹ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Klina, Slovenec, št. 83, 27. julij 1882.

⁸⁰ -n.: V preudarek, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1881.

⁸¹ Slovenec, št. 267, 22. november 1892.

⁸² Za obrtniški stan, Slovenec, št. 218, 22. september 1888.

⁸³ Shod obrtnikov na Dunaji, Slovenec, št. 210, 13. september 1890.

⁸⁴ Slovenec, št. 141, 20. december 1881.

⁸⁵ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 66, 15. junij 1882.

⁸⁶ Nov obrtniški red, Slovenec, št. 118, 23. oktober 1879.

Takratno obrtniško gibanje je bilo zlasti na Dunaju močno antisemitsko umerjeno. Tu je obrtnike močno prizadela konkurenca tovarn in konfekcionarjev. Ker pa je bilo lastništvo velikega kapitala in konfekcijski način proizvodnje tako lahko povezati z Judi, so bili ekonomsko ogroženi obrtniki med glavnimi podporniki antisemitizma v Avstriji. Obrtniki so tako razglašali, da jih Judje "molzejo in izžemevajo do zadnje kaplice krvi, potem pa nas vržejo proč kakor izprešano limono."⁸⁷ Ta obrtniški antisemitizem so dobro izkoristili ustanovitelji socialnega katolicizma (najbolj znan je Karl Lueger) in iz obrtnikov napravili enega temeljnih kamnov svojega gibanja.⁸⁸ Čeprav na Slovenskem skoraj ni bilo Judov, je bil pod vplivom avstrijskih razmer tudi pri nas antisemitizem zelo močan.⁸⁹ Znani slovenski antisemit Josip Vošnjak⁹⁰ je po dunajskemu vzoru za enega glavnih vzrokov za propad obrtništva razglasil prav pohlep in goljufijo Judov.⁹¹ Takšno mnenje ni bilo prav nič osamljeno. "Ne čudimo se, da obrtniška stvar ne more prav izpod rok v tistih krajih kjer židovstvo neomejeno gospoduje; pri nas pa bi se vedno še dal napraviti močan jez proti oni muki človeštva, a storiti bi se moralo kmalu, sicer - bode prepozno!"⁹²

Steber (stanovske) družbe

Za konservativce so bili torej liberalizem, kapitalizem in judovstvo eno in isto. Glavni nasprotnik katoliških konservativcev je bil prav liberalizem. V šestdesetih in sedemdesetih letih je namreč tudi v Avstriji potekal odločni boj liberalcev za ločitev Cerkve od države.⁹³ Ker je napredujoča

industrializacija spodbujala sekuralizacijo družbe, katoliški konservativci niso imeli težav pri povezovanju nazorsko precej soodvisnega liberalizma in kapitalizma.

a) Steber družbe

Zato konservativci niso mogli dovoliti, da bi obrtništvo povsem podleglo v boju z industrijo. Podobno kot so pri kmetih iskali trdno oporo v boju proti liberalizmu, so upali, da bodo takšno oporo dobili tudi pri obrtnikih. Vendar te opore niso iskali samo iz taktičnih volilnih razlogov. Zaradi previsokega volilnega cenzusa je bilo le malo kmetov in obrtnikov volivcev in še ti so bili bogatejši in zato prej privrženci kot nasprotniki liberalizma. Konservativci so iskali podporo v teh dveh razredih prej zato, ker so jih imeli za temeljni kamen stare, stanovske družbe. "Kmetijstvo in obrtnijstvo sta dva najtrdnjša stebra države; slabo pa za državo samo, ktera po nekakem napačnem sistemu ta steber v nemar pušča. Če padeta oná, pasti mora tudi država."⁹⁴

V večinom kmečki slovenski družbi je bil seveda bolj v ospredju boj za kmeta,⁹⁵ čeprav sta oba srednja stanova veljala za temelj slovenske družbe. Pri nas so bile še zelo razširjene fiziokratske ideje, da je prav kmetijstvo osnova vsega gospodarstva in kmečki stan zato najpomembnejši, saj on prehranjuje vse ostale stanove.⁹⁶ S propadom kmečkega stanu naj bi po mnenju nekaterih najbolj skrajnih poveličevalcev slovenskega kmeta padel celo slovenski narod. Kmečki stan naj bi bil resnični steber slovenstva. "V hvalo osode moramo tu pritrditi, da je naše ljudstvo sploh poljedelsko in da nij mogla zaradi tega denarna

⁸⁷ Obrtniški shod, Slovenec, št. 129, 19. november 1881.

⁸⁸ O tem glej zlasti: Boyer, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848-1897*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1981, str. 67-99.; Več o avstrijskih Judih v te času glej še: McCagg, William O.: *History of Habsburg Jews 1670-1918*, Indiana University Press, Bloomington-Indianapolis, 1989, str. 105-223.

⁸⁹ Primerjaj: Štepec, Marko: *Nekateri opisi človeških stranspoti na prelomu 19. v 20. stoletje*. - Postava in hudodelstvo. Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju, Slovenska matica, Ljubljana, 1990, str. 35-38.

⁹⁰ Vošnjak, Josip: Spomini, Slovenska matica, Ljubljana, 1982, str. 43-44; Sepetavc, Anton: *Pridiga o prijaznih, gostoljubnih, dobrih Slovincih, ki niso vedno (bili) taki*, Zgodovina za vse, št. 1, I, 1994, str. 27-28.

⁹¹ Vošnjak, [Josip]: *Socialni problem in kmetijski stan*, Letopis Matice slovenske, 1885, str. 6-8.

⁹² Iz obrtniških krogov, Slovenski narod, št. 158, 15. julij 1885.

⁹³ Več o tem glej: Vocelka, Karl: *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1978.

⁹⁴ Sedanji sistem in obrtnija v Avstriji, Slovenec, št. 71, 20. julij 1876.

⁹⁵ "Za katoliško Cerkev na Slovenskem je takrat [do konca osemdesetih let] obstajala socialna problematika kvečjemu v kmečkemu vprašanju." Lukani, Walter: *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*. - Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje, 1988, str. 116.

⁹⁶ Vodopivec, Peter: *Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju*. - Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. Simpozij 1989, Slovenska matica, Ljubljana, 1989, str. 176-177, 186; Vodopivec, Peter: *Gospodarski in socialni nazori Bleiweisovega kroga*, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Slovenska matica, Ljubljana, 1983, str. 26-27; Vodopivec, Peter: *O "duševnem profilu" in nazorih Janeza Bleiweisa*. - Dr. Janez Bleiweis in njegov čas, Gorenjski muzej, Kranj, 1996, str. 25.

industrijska konkurenca prouzročiti strašne epidemije občnega pavperizma, kakor ga razširja posebno po nekaterih avstrijskih provincah."⁹⁷ V primerjavi s krizo obrtništva (ki je resnično težko zadela le nekatere obrti)⁹⁸ je bila kmečka kriza veliko globlja in težja, zato so razglašali, da se kmetom "ravno zdaj še slabši godi, kakor večemu delu ljubljanskih obrtnikov in rokodelcev."⁹⁹

Vendar to še ne pomeni, da so podcenjevali obrtno krizo. Nekateri so težek položaj obrtnikov celo primerjali s položajem tovarniških delavcev. "V novi tolikanj hvalisani dobi sicer nobenemu stanu rožice ne cvetó, vendar pa je stan rokodelcev in raznih delavcev najbolj usmiljenja vreden."¹⁰⁰ V vsakem primeru mora tudi obrtnik zaslužiti toliko, da lahko živi svojemu stanu primerno življenje. Zato se obrtniki upravičeno pritožujejo nad sedanjo krizo, ki tudi njim ne prizanaša, čeprav živijo bolje kot kmet. Če ne drugega, je vsaj v nekaterih obrtnih panogah opaziti naraščajočo krizo. Zato so se nekateri bali, "da se godi jednako ali vsaj ne bolje v malo letih našim rokodelcem."¹⁰¹ Težki krizi kmetijstva naj bi sledila nič manj težka kriza slovenskega obrtništva.

b) Propadanje srednjega stanu

Konservativci so menili, da v individualni, nevni in materialistični liberalni družbi izkoriščevalski liberalni kapitalizem neusmiljeno uničuje obrtnike. "Vladavina kapitala s seboj prinaša tudi propad srednjega stanu. Ona povzroča, da mora rokodelski stan [...] vedno bolj zapadati v proletarijat. Delo posameznika je skoraj povsem razvrednoteno. Nekoč svoboden in samostojen rokodellec je pogosto dejansko nič drugega kot suženj, kateremu gospoduje kapital."¹⁰² Takšno propadanje obrtnikov je bilo za konservativce neposredno prav tako nevarno kot propadanje kmetov, po-

sredno pa še bolj. "V mestih je večinoma obrtnik še jedini samostojni zastopnik srednjega stanu, ki je trdna opora družbinskemu redu. Naj izgine še mali obrtni stan, zgubi država v njem mogočno oporo. Pomnožilo se bode s tem le število delavcev-trpinov po tovarnah, onih nezadovoljnih elementov,"¹⁰³ ki grozijo, da bodo s socialno revolucijo zrušili obstoječo družbo.

Sodobniki druge polovice 19. stoletja so se skoraj povsem strinjali, da je propad obrtništva nezadržan proces kapitalističnega razvoja. Zlasti socialdemokrati so stalno ponavljali tezo, da bo z razvojem kapitalizma obrtništvo nujno propadlo. Obrtniki bodo v redkih primerih postali kapitalisti, drugim pa ne bo preostalo drugega, kot da se pridružijo revolucionarnemu proletariatu, da skupaj zrušijo sedanji družbeni red.¹⁰⁴ V prihodnosti bodo tako samo delavci in kapitalisti, srednji stan obrtnikov bo povsem izginil. Propad obrtniškega stanu (brez revolucionarnega konca) so pričakovali tudi takratni vodilni nacionalni ekonomisti, drugi avstrijski praktiki, ki so se ukvarjali z obrtnim vprašanjem,¹⁰⁵ velika večina avstrijskih liberalcev¹⁰⁶ in tudi katoliki.¹⁰⁷

Vse to predvidevanje o nujnem propadu obrtništva "se zdi tako resnično in jasno, da o tem skoraj nihče več ne dvomi in temu ne oporeka."¹⁰⁸ Kdor je videl možnost razvoja tudi za obrt, je v prihodnost gledal optimistično samo z vidika nujno izvedenih reform.¹⁰⁹ Le redki so bili tisti, ki na podlagi statističnih podatkov niso predvidevali bližnjega propada obrtniškega stanu.¹¹⁰ Na

¹⁰³ Zboljšanje stanja malih obrtnikov, *Slovenec*, št. 85, 16. april 1891.

¹⁰⁴ Lachnit, Peter: *Staatliche Sozialpolitik für und gegen die Arbeiterschaft. Arbeiterbewegung und Sozialversicherung in Österreich von den Anfängen bis 1918*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien, 1989, str. 40.

¹⁰⁵ Otruba, Gustav: *Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts*, o.c., str. 195-196; Boyer John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848-1897*, o.c., str. 52-54.

¹⁰⁶ Wadl, Wilhelm: *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeitsbewegung (1867-1879)*, o.c., str. 206.

¹⁰⁷ Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken. Deutsche Sozialkatholiken und Sozialisten im 19. Jahrhundert*, Geyer-Edition, Wien-Salzburg, 1975, str. 307.

¹⁰⁸ *Hausindustrie, Handwerk und Großgewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 130, 31. oktober 1877.

¹⁰⁹ Primerjaj: Melik, Vasilij: *Pariška komuna v sočasnem slovenskem tisku*, *Kronika*, XIX, 1971, št. 1, str. 3.

⁹⁷ *Libertus* V obrambo domače obrtnije, *Slovenski narod*, št. 243, 23. oktober 1882.

⁹⁸ *Najdemo pa tudi povsem nasprotna stališča, s katerimi so pisci verjetno hoteli pridobiti simpatije obrtnikov. Sedanje obrtno stanje je "čevlji, ki žuli vse obrtnike v Avstriji, tedaj tudi one na slovenski zemlji, morda še hujši ko druge." Kako bi se dalo pomagati obrtniji na noge?*, *Slovenec*, št. 12, 27. januar 1876.

⁹⁹ *O ljudskem gibanju po Ljubljani*, *Slovenec*, št. 146, 30. december 1882.

¹⁰⁰ *Rokodelstvo v srednjem veku*, *Slovenec*, št. 91, 5. avgust 1876.

¹⁰¹ *Libertus*: V obrambo domače obrtnije, *Slovenski narod*, št. 243, 23. oktober 1882.

¹⁰² *Der Kampf des Kleingewerbes (Von einem Gewerbetreibenden)*, *Marburger Zeitung*, št. 26, 31. marec 1892.

slovenskem ozemlju je v obravnavanem času *Marburger Zeitung* objavil daljši govor Ferdinanda Stamma.¹¹¹ On se ni strinjal z idejo, da je povsem naravno in zgodovinsko nujno, da bo domačo obrt izpodrinila obrt, to pa vsak čas industrija. "Zmota je, če se trdi, da so domača obrt, rokodelstvo in velika obrt tri druga nad drugo stojеče dejavnosti narodnega dela, mogoče trije sloji, od katerih zgornji pokoplje spodnjega."¹¹² Vse te tri veje proizvodnje so del skupnega gospodarskega drevesa, pri kateri ima vsaka svoje proizvodno poslanstvo, ki se medsebojno dopolnjujejo.

c) Stanovska družba

Vendar takšne ugotovitve v takratni javnosti niso imele večjega odmeva. "Mnogi so že začeli obupavati, da bi se mala obrt sploh mogla obdržati."¹¹³ Tudi konservativci so se resno bali takšnega, za obrtnike usodnega razpleta, po katerem bodo propadli obrtniki pomnožili razred nezadovoljnega proletariata, ki ima "le toliko plače, da ne morejo z njo ne živeti ne umreti."¹¹⁴ Kakor hitro bodo ti obrtniki propadli, bodo nepreklicno izgubljeni za srednji stan. Liberalni nasveti, po katerih naj se delavci samo s samopomočjo povzpnejo po družbeni lestvici, so ničelni, ker jim je zaradi prenizke mezde "odvzet vsak up do svobodne obrti."¹¹⁵ Kljub brezupni situaciji obrtnika ne smemo prepustiti samemu sebi. "Če tudi socialno-demokratske in kapitalistične stranke trdijo, da je poraz malega rokodelstva neizogibna posledica sedanjega časa, tako to vendar ni res, ako hoče država delovati na to, da se obdrži."¹¹⁶ "Človeška

družba mora želeči in vse storiti, da se ne uniči srednji stan."¹¹⁷

Edini način, da se prepreči takšen družbeni razvoj, ki vodi v propad obstoječe družbe, je zaščita obrtništva, "tistega zdravega, krepkega in veljavnega srednjega stanu"¹¹⁸, ki bi se skupaj s kmeti boril proti naraščajoči moči velekapitala. Zato mora država v konservativnem duhu sprejeti ustrezne zaščitne zakone. "Namen nove postave je v prve vrste človečanski, ker po njej se hoče zabraniti množenje takozvanega proletariata in pa socialističnega mišljenja mej rokodelci."¹¹⁹ Vendar ni dovolj le zaščita. Sedanje liberalno družbo je potrebno spremeniti v stanovsko družbo, kjer bo vsak stan živel svojemu stanu primerno življenje. Navsezadnje je "stan tudi manjših obrtnikov in rokodelcev [...] častljiv stan."¹²⁰ Zaščita zdravega srednjega stanu je bila tako centralna točka programa konservativnih krščanskih reformatorjev.

d) Teoretiki

Na Slovenskem so bile v tem času precej razširjene konservativne ideje o stanovski družbi, katere so najbolj jasno izoblikovali v Bleiweisovem krogu. "Konzervativni ideal je bila stanovska država, v kateri ima in uživa vsak stan "mesto", ki mu pripada, ne da bi industrijec ogrožal obrtnika in ne da bi veliki kmetijski proizvajalec ogrožal malega kmeta."¹²¹ To bodočo stanovsko družbo, kjer bi vsak stan živel svojemu stanu primerno življenje, bi počasi vzpostavili po vzoru patriarhalne družine in ob spoštovanju starih dobrih (verskih in moralnih) tradicij. "Gospodarsko samostojni kmet in neodvisni rokodelski mojster, vsak s svojo, čeprav majhno posestjo, sta bila v očeh zagovornikov takšne družbene stvarnosti in prihodnosti prepomembno zagotovilo družbene in gospodarske stabilnosti in edina učinkovita protiutež tako proletarizaciji kot preradikalnim posegom v "organsko" družbeno sestavo, ki jih je napovedovala moderna industrija."¹²²

¹¹⁰ Otruba, Gustav: *Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts*, o.c., str. 196-197. Ta stališča so se le počasi razširila tudi na Slovenskem. Kljub zaupanju v stanovsko rešitev socialnih problemov je npr. Rožman menil, da industrijska konkurenca ne more popolnoma uničiti obrti. Pri tem se je skliceval tudi na statistiko. Rožman, R.: *Prihodnost rokodelskega stanu*, Čas. Znanstvena revija, Leonova družba, Ljubljana, 1907, str. 469-471.

¹¹¹ *Hausindustrie, Handwerk und Großgewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 130, 31. oktober 1877; št. 131, 2. november 1877; št. 132, 4. november 1877.

¹¹² *Hausindustrie, Handwerk und Großgewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 131, 2. november 1877.

¹¹³ Zboljšanje stanja malih obrtnikov, *Slovenec*, št. 85, 16. april 1891.

¹¹⁴ Obrtništvo pa državni zbor, *Slovenec*, št. 1, 3. januar 1882.

¹¹⁵ *Liberius*: V obrambo domače obrtnije, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882. To misel je prvi razvil nemški socialist Ferdinand Lassalle. Več o tem sem pisal v spodnjem poglavju Samopomoč in državna pomoč.

¹¹⁶ Slovenski obrtniki na Dunaju, *Slovenski narod*, št. 166, 22. julij 1893.

¹¹⁷ Vošnjak, J[ostp]. *Socialni problem in kmeti*, o.c., str. 8-9.

¹¹⁸ *Slovenec*, št. 267, 22. november 1892.

¹¹⁹ Nova obrtniška postava, *Edinost*, št. 92, 17. november 1883.

¹²⁰ Obrtniki in rokodelci zdramite se!, *Novice*, št. 25, 21. julij 1876.

¹²¹ Vodopivec, Peter: O "duševnem profilu" in nazorih Janeza Bleiweisa, o.c., str. 26.

¹²² Vodopivec, Peter: Slovenski duhovniki in družbenogospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju, o.c., str. 178-179. Primerjaj še: Vodopivec, Peter: *Kako so slovenski vodniki v 19. stoletju videli svojo gospodarsko in*

Te konservativne misli o stanovski družbi so še v veliki meri temeljile na fiziokratski in racionalistični tradiciji. Vendar so na zakonodajo, ki je bila sprejeta za zaščito avstrijskega srednjega stanu, veliko bolj vplivale ideje o stanovski družbi, ki jih je izoblikoval ozek krog katoliških socialnih reformatorjev. S celo vrsto socialnih reform so hoteli vzpostaviti primerne pogoje, s katerimi bi lahko ljudje preko na novo oblikovane stanovske zavesti vzpostavili stanovsko organizirano družbo. Čeprav se te ideje niso preveč razlikovale od drugih konservativnih idej, se zaradi svoje velike družbenopolitične angažiranosti in upoštevanja modernih družbenih tokov, ki jih je prinesla industrializacija, od njih tudi precej razlikovale. Te ideje so postopoma prodirale tudi v slovenski prostor in se tu mešale z drugimi konservativnimi idejami v samosvoje mešanice, pri katerih je nemogoče pojasniti izvor posameznih sestavin. Seveda tudi ideje katoliških socialnih reformatorjev niso bile povsem nov proizvod, temveč so v veliki meri temeljile na starih konservativnih nazorih.

V katoliško socialni obliki je te ideje prvi začel razvijati nemški škof iz Mainza Wilhelm Ketteler.¹²³ Sredi prve polovice sedemdesetih let je princ Alois Liechtenstein tudi v Avstriji sprožil začetek razprave o socialnem vprašanju s krščanskega stališča.¹²⁴ Že prvi katoliški socialni program je obravnaval preureditev liberalne družbe v poklicno stanovsko družbo pod bolj ali manj velikim cerkvenim patronatom. S tem so moderni katoliški socialni reformatorji v obilni meri gradili dalje na predstavah katoliških socialnih romantikov prve polovice 19. stoletja,¹²⁵ predvsem Adama Müllerja.¹²⁶

družbeno prihodnost? - Vesela znanost. O okolju: zbornik predavanj 1993/1994, 1. del, KUD France Prešeren, Ljubljana, 1995, str. 85-86.

¹²³ Bader, Erwin: *Christliche Sozialreform. Beiträge zur Sozialphilosophie in einer veränderten Welt*, Herder, Wien, 1991, str. 74-75. Več o njem glej še: Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken*, o.c., str. 47-53, 197-198; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei. Ihre Früh- und Entwicklungsgeschichte bis zu den Reichsratswahlen 1907*, Hermann Böhlau Nachf. Gesellschaft, Wien-Köln-Graz, 1973, str. 130; O nastanku (vloga Kettelerja) in razvoju krščanskih socialnih idej v Nemčiji, njihovem vplivu na Avstrijo in avstrijskem vplivu na Nemčijo glej še: Bruch, Rüdiger: *Bürgerliche Sozialreform im deutschen Kaiserreich. - Bürgerliche Sozialreform in Deutschland vom Vormärz bis zur Ära Adenauer*, Verlag C. H. Beck, München, 1985, str. 107-111.

¹²⁴ Silberbauer, Gerhard: *Österreichs Katholiken und die Arbeiterfrage*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1966, str. 61-64; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 100.

Najpomembnejši predstavnik katoliških socialno reformnih nauk o stanovski družbi v takratni Avstriji je bil Karl Vogelsang.¹²⁷ Po njegovem mnenju je bil za boleznijo takratne družbe kriv brezmejni oderuški kapitalizem, katerega prvo vodilo je dobiček. Zato je bil med najbolj gorečimi nasprotniki kapitalizma, ki ga je v idejnem pogledu povsem enačil z liberalizmom. Ta liberalizem je razkrojil staro stanovsko družbo, ki je slonela na naravnih božjih zakonih. Edina rešitev za socialno mizerijo liberalne družbe je bila ponovna vzpostavitev stanovske družbe, prilagojene sodobnim razmeram. Ta naj bi bila sestavljena iz kraljevega, kmečkega, obrtniškega, industrijskega,¹²⁸ trgovskega, vojaškega, plemiškega in duhovniškega stanu. Najmočnejša srednja stanova-obrtniki in kmetje, naj bi pri tem igrali osrednjo vlogo. Z organizacijo družbe v stanove je hotel ublažiti, če ne že odpraviti družbeno nasprotja, ki se pojavljajo med različnimi stanovi. Namesto boja naj bi nastopilo družbeno sodelovanje.¹²⁹

Idealiziranje preteklosti

Konservativni odgovor na pereča socialna vprašanja ni bil v znamenju revolucionarne premostitve kapitalistične družbe niti v znamenju v

¹²⁵ Lerch, Friedrich: *Die Konservativen und die österreichische soziale Gesetzgebung in der Ära Taaffe, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades*, Wien, 1948, str. 5; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 128.

¹²⁶ Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 62-67; Winter, Eduard: *Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790-1868*, Akademie-Verlag, Berlin, 1968, str. 94-96.

¹²⁷ Več o njegovem življenju in delu glej: Allmayer-Beck, Joh. Christoph: *Vogelsang. Vom Feudalismus zur Volksbewegung*, Verlag Herold, Wien, 1952; Klopp, Wiard: *Leben und Wirken des Sozialpolitikers Karl Freiherrn von Vogelsang*, Typographische Anstalt, Wien, 1930.

¹²⁸ Vogelsang ni predvideval posebnega stanu za delavce in posebnega za industrijalce, temveč je hotel delavski stan preprosto odpraviti. To bi dosegel tako, da bi delavci sčasoma postali solastniki tovarn. S tem bi se izenačili s svojimi delodajalci v enoten in homogen družbeni stan. V nasprotju z njim se je Alois Liechtenstein dobro zavedal, da je delavski razred nepreklicna danost. On ga zato ni hotel deproletarizirati, temveč združiti s podjetniki v povsem nov stan, v katerem bi sodelovala in si nič več nasprotovala. Silberbauer, Gerhard: *Österreichs Katholiken und die Arbeiterfrage*, o.c., str. 64-65, 69-70.

¹²⁹ Lukan, Walter: *Socialni katolicizem v Avstriji in pri slovincih v drugi polovici 19. stoletja*, o.c., str. 112-113; Bruckmüller, Ernst: *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne*, o.c., str. 134; Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken*, o.c., str. 198-200; Klopp, Wiard: *Leben und Wir-*

industrijsko prihodnost usmerjene družbene reforme, temveč v utopični vrnitvi v predindustrijsko družbo, pri čemer so zavračali liberalno individualno ureditev in hrepeneli po stanovski družbeni ureditvi.¹³⁰ Graditelji nove stanovske družbe so bili povsem zaverovani v preteklost.¹³¹ Le na ta način so lahko spravili v sklad svoje antisocialistične in antikapitalistične nazore.¹³² Namesto v brezrazredno prihodnost in izkoriščevalsko sedanjost so zrl v idealni zlati srednji vek, ko je cehovska ureditev popolnoma obvladovala obrtniško proizvodnjo. "Obrtnija je bila nekdanje zlato polje, Nemec je rekel: "das Handwerk hat einen goldenen Boden."" Stara obrtniška mesta so bila zelo bogata. "Obrtniški stan je bil v srednjem veku premožen, veljaven in spoštovan; iz obrtnije je izviralo bogastvo mest."¹³³

Za konservativne zagovornike obrtne reforme je bila zgodovina obrtništva v srednjem veku zelo pomembna. Zgodovina zlate stare dobe cehov je bila za njih resnično učiteljica življenja. "Kdor hoče rokodelstvo uspešno prestrojiti, mora poznati zgodovino njegovo, ktera mu kaže načela, po katerih se ima rokodelstvo vsled spremenjenih okoliščin vravnati."¹³⁴ *Slovenec* je zato iz nemškega časopisja povzel obsežen cikel člankov o zgodovini obrtništva v srednjem veku.¹³⁵ Stari svet cehovske ureditve, ko je obrtništvo še imelo zlata

tla, so v primerjavi s tematično sedanostjo stalno dajali za svetel zgled.

a) Prednosti cehov

"V toliko razupitem srednjem veku bila je obrt mnogo, mnogo bolj cvetoča od današnje in smemo zatrdovati, da se je to naslanjalo ravno na združenje posameznih moči,"¹³⁶ torej na takratne cehe. Vsakdo takrat ni mogel biti pomočnik, temveč se je z vajeniško dobo moral izučiti svoje obrti. Še težje pa je pomočnik postal mojster. Imeti je moral potrebno znanje in dovolj kapitala. Najpomembnejše je bilo, da je bilo število mojstrov v posameznem cehu omejeno in zato brez dovoljenja ceha nihče ni mogel postati mojster. "Konkurenca ni bila prehuda, ker je bilo število mojstrov določeno, zato so imeli obrtniki trden, dober kruh."¹³⁷ Cehi so naravnost prepovedovali "nevarno konkurenco, tekmovalstvo in vsled tega zagotavljale bolj solidno, trdno delo."¹³⁸ Za konservativno misleče ljudi je bilo prav to pomanjkanje konkurence, skupaj s strogim nadzorom nad kvaliteto in ceno izdelanega blaga, pravi blagoslov v primerjavi z neomejeno konkurenco liberalnega kapitalizma, kjer večje ribe v boju za obstanek žrmanjše, kjer bo "močnejši pohrustal slabjšega."¹³⁹ Neomejena konkurenca ni pogubna le za gospodarstvo, temveč je tudi v nasprotju s krščansko moraljo. Srednjeveška družba cehov pa je slonela "na krščanskih zakonih, ki so gmotno in duševno slabjšega branili pred močnejšimi."¹⁴⁰ Zato je "vsak, kdor je pridno delal in varčen bil ter ne na svoje keršanske dolžnosti pozabil, je sčasoma ali obogatel, ali saj lepo in zložno izhajal ter svojo rodovino očetovsko preskrbel."¹⁴¹

Za konservativce so bili cehi ideal še zaradi njihove socialne naravnosti. Takratni cehi so skrbeli "za svoje ude. Podpirale so nesrečne in onemogle."¹⁴² V primerjavi s svetom brez socialne varnosti je bilo to seveda velika prednost. Cehi povrh vsega tudi "goje stanovski čut obrtni-

ken des Sozialpolitikers Karl Freiherrn von Vogelsang, o.c., str. 436-440, 445-446; Funder, Friedrich: *Aufbruch zur christlichen Sozialreform*, Verlag Herold, Wien-München, 1953, str. 163-170; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 103-110; Talos, Emmerich: *Staatliche Sozialpolitik in Österreich. Rekonstruktion und Analyse*, Verlag für Gesellschaftskritik, Wien, 1981, str. 44-45; Allmayer-Beck, Johann Christoph: *Der Konservatismus in Österreich*, Isar Verlag, München, 1959, str. 64-66; Lerch, Friedrich: *Die Konservativen und die österreichische soziale Gesetzgebung in der Ära Taaffe*, o.c., str. 38-40; Knarr, Walter: *Das Ministerium des Grafen Taaffe und die soziale Frage*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien, 1948, str. 24-26.

¹³⁰ Matis, Herbert: *Das Industriesystem*, o.c., str. 176, 180.

¹³¹ Za Karla Vogelsanga npr. primerjaj: Klopp, Wiard: *Leben und Wirken des Sozialpolitikers Karl Freiherrn von Vogelsang*, o.c., str. 402-408.

¹³² Rothschild, Kurt W.: *Wurzeln und Triebkräfte der Entwicklung der österreichischen Wirtschaftsstruktur - Österreichs Wirtschaftsstruktur gestern - heute - morgen*, Duncker & Humblot, Berlin, 1961, str. 48.

¹³³ *Nov obrtniški red*, *Slovenec*, št. 118, 23. oktober 1879.

¹³⁴ *Rokodelstvo v srednjem veku*, *Slovenec*, št. 91, 5. avgust 1876.

¹³⁵ *Rokodelstvo v srednjem veku*, *Slovenec*, št. 91, 5. avgust 1876; št. 93, 10. avgust 1876; št. 94, 12. avgust 1876; št. 95, 17. avgust 1876; št. 98, 24. avgust 1876; št. 99, 26. avgust 1876; št. 100, 29. avgust 1876; št. 101, 31. avgust 1876; št. 102, 2. september 1876.

¹³⁶ *Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!*, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886.

¹³⁷ *Nov obrtniški red*, *Slovenec*, št. 118, 23. oktober 1879.

¹³⁸ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. *Obrtne razmere v Avstriji*. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), *Slovenec*, št. 71, 28. marec 1890.

¹³⁹ *Slovenec*, št. 23, 22. februar 1883.

¹⁴⁰ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. *Obrtne razmere v Avstriji*. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), *Slovenec*, št. 71, 28. marec 1890.

¹⁴¹ *Slovenec*, št. 141, 20. december 1881.

¹⁴² -n.: *V preudarek*, *Slovenski narod*, št. 233, 13. oktober 1881.

ka.¹⁴³ Takratni obrtniki so bili tesno povezani v enotni družbeni stan z jasno razdeljenimi vlogami. Tudi obrtniški pomočniki niso bili le navadni delavci, temveč trden sestavni del te družbe. "Bila je razmera ne kakor med najemnikom in najetim, ampak bolj, kakor med očetom in sinom."¹⁴⁴

b) Potrebna je prilagoditev

Vendar so se konservativni reformatorji dobro zavedali, da so stari cehi le idealno vodilo za urejanje obrtniških problemov sodobne družbe. Po vzoru romantičnih konservativcev niso hoteli vzpostaviti negibne družbe, temveč (po božjem načrtu) brez pretresov organsko razvijajočo se družbo.¹⁴⁵ Vedeli so, da so novi časi povsem povozili stare cehe. "Stroji in tovarne so popolno spremenile razmere med obrtniki."¹⁴⁶ Dobro so se zavedali, da je v spremenjenih razmerah industrijske družbe nemogoče v življenje obuditi star način cehovske proizvodnje. "Tega ne misli nobeden zdravomisleč človek. [...] Zgodovina ima svoj tek", ki se ga ne da zavrteti nazaj. "Življenje, ker je življenje, se vedno razvija in sicer po gotovih natornih zakonih; ako pa vidimo, da se naše zdanje delovanje v kacem oziru ne ujema z natornim razvojem, potem se idimo učiti k prednamcem, ki so bili v podobnem oziru srečnejši od nas, in njih nauke upotrebimo primerno našim novim okoliščinam. Tako naj nam bode zgodovina učiteljica v življenji."¹⁴⁷ Kar je bilo dobrega v starih cehih je treba prilagojeno današnjim razmeram vnesti v novo zakonodajo za rešitev obrtnega stanu.

Ta v preteklost obrnjena konservativna ideologija, ki je poveljevala staro cehovsko ureditev, ni bila niti izraz kontinuitete cehovskega življenja, ki je že davno pred nastopom obrtne svobode zašlo v resne težave, niti izraz resničnega socialnega propadanja, temveč veliko bolj poskus, da bi si obrtniki v spreminjajočem se svetu oblikovali nov družbeni položaj.¹⁴⁸ Stari cehi so bili le ideal, po katerem bi oblikovali nov obrtniški stan.¹⁴⁹

¹⁴³ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

¹⁴⁴ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, Slovenec, št. 110, 15. maj 1886.

¹⁴⁵ Allmayer-Beck, Johann Christoph: Der Konservatismus in Österreich, o.c., str. 63-65.

¹⁴⁶ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

¹⁴⁷ -i.: V preudarek, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1881.

Izkaz o izučenosti

Ko so v obrtniškem svetu še kraljevali cehi, ni mogel vsakdo postati samostojen obrtnik. Že od 17. stoletja dalje pa je moč cehov vse bolj upadala. Uveljavljati se je začelo polje komercialnih obrti, ki so proizvajale za širše tržišče. Za opravljanje takšne obrti je moral imeti podjetnik na razpolago le dovolj denarja. Njim nasproti so stale policijske obrti, ki so proizvajale za potrebe domačega kraja in bližnje okolice. Za ustanovitev takšne obrti je obrtnik potreboval privolitev, tako da je v teh obrtih cehovsko življenje lahko oslabiljeno preživel. Poleg tega so se obrti delile še na cehovske in necehovske. Za opravljanje slednjih je lastnik potreboval potrebno oblastveno koncesijo. Zlasti na podeželju se je izvencehovska obrt vse bolj uveljavljala.¹⁵⁰

a) Obrtna svoboda

Cehovska ureditev se je v okrnjeni obliki ohranila še dolgo časa. Na področju Ilirskih provinc, kjer so Francozi odpravili cehe, jih nova avstrijska oblast sicer ni obnovila, vendar so jih obnavljali obrtniki sami kot prostovoljne družbe. Čeprav so cehi zamirali, je bil med obrtništvom cehovski duh še zelo živ. "Cehovsko meščanstvo je v glavnem s strahom gledalo na smer gospodarskega razvoja, na velike manufakture in industrijo in je videlo rešitev zase v obnovi ali okrepitvi cehovske organizacije."¹⁵¹

20. decembra 1859 so bili z obrtnim redom, ki je stopil v veljavo 1. maja prihodnje leto, dokončno odpravljeni vsi ostanki stare cehovske ureditve. Država se je pri pisanju zakona ozirala prevsem na to, da je z novim zakonom uzakonila čim manj zapovedi in prepovedi, kdo vse lahko opravlja posamezno obrt. S tem je hotela doseči, da bi bila obrtniška dejavnost odprta za čim širši krog ljudi.

¹⁴⁸ Otruba, Gustav: Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts, o.c., str. 197.

¹⁴⁹ To je izrecno poudaril tudi Vogelsang. Lerch, Friedrich: Die Konservativen und die österreichische soziale Gesetzgebung in der Ära Taaffe, o.c., str. 40.

¹⁵⁰ Šorn, Jože: Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja Maribor, Ljubljana, 1984, str. 72-74; Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerberechts in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Geschichte und Gesellschaft, št. 1, 20, 1994, str. 61-62.

¹⁵¹ Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 429. Primerjaj še: Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860. - Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19.

Prosto obrt je lahko opravljal vsakdo, ki je imel pravico, da sam upravlja svoje premoženje in pri tem še ni bil kaznovan. Za začetek delovanja je zadostovala že zgolj prijava. Vendar so poleg velike večine prostih obrti še obstajale obrti, za katere je bil z ozirom na javnost potreben izkaz o usposobljenosti ali oblastvena koncesija.¹⁵²

Novi obrtni zakon ni zadovoljil nikogar. Za liberalne zagovornike obrtne svobode je bil premalo liberalen, za konservativne nasprotnike je šel z obrtno svobodo predaleč. Najbolj odločni nasprotniki obrtne svobode so bili že od vsega začetka prav tisti obrtniki, ki so prej živeli v varstvu cehov. Zaradi močno razširjenega cehovskega duha in strahu pred svobodno konkurenco se obrtniki že v predmarčni dobi večinoma niso zanimali za politična in gospodarska vprašanja, če pri tem niso bile prizadete njihove stare pravice.¹⁵³ Obrtna svoboda pa jih je zdaj zelo razburila.

Zlasti jih je motilo, da se je sedaj lahko vsakdo pričel ukvarjati z obrtjo, čeprav se je ni prej izučil, torej ni šel po do takrat običajni poti preko vajenca, pomočnika do samostojnega obrtnika.¹⁵⁴ Niso mogli razumeti, kako "neobrtijski švindler ali de-

narni postopač, sme pridnemu in izučenemu obrtniku konkurenco delati in mu zaslužek kra-
sti."¹⁵⁵ Kako obrtna svoboda škoduje solidnim obrtnikom, "vidimo pri nastanku nešteti goljufivih poslov, ki na škodo občinstva na trge prinašajo ogromne količine nesolidnega blaga, ki je brez vsake realne vrednosti. [...] Zaradi takšnih nepoštenih producentov se neizogibno spodkopava javno zaupanje, solidnost v prometu in obstoj stvarnih poslov, neposredno pa se podpira goljufija in prevara."¹⁵⁶

b) Zaostrena konkurenca

S prihodom obrtne svobode je število registriranih obrtnikov izjemno naraslo. Na Dunaju je bilo npr. v pol leta registriranih 4270 novih podjetij.¹⁵⁷ V Ljubljani je v le sedmih tednih po nastopu obrtne svobode 69 ljudi prijavilo novo obrt, kar je takrat pomenilo 10% že obstoječih obrti.¹⁵⁸ Ni se pa povečalo le število obrtnih delavnic. Izučenim obrtnikom je šlo zlasti v nos, da so se obrti lotili tudi ne dovolj izučeni ljudje, ki se po njihovem mišljenju na novo obrt "toliko umé, kakor zajec na boben."¹⁵⁹ Mnogi novepečeni obrtniki so imeli tudi premalo začetnega kapitala. Zaradi slabih kreditnih pogojev si obrtniki niso mogli izposoditi potrebnega kapitala po zmerni obrestni meri. Tudi odprava zakonov proti oduštvu leta 1868 proti pričakovanjem ni izboljšala tega stanja. Obrestne mere so se celo zelo zvišale.¹⁶⁰

Zato ni nič čudnega, da so takšni novepečeni obrtniki, "ki so mislili, da jim bodo pečena pišeta v usta letela, ako vzamejo patent, čez par mesecev

stoletja, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave zv. 4, Ljubljana, 1977, str. 47-57; Grafenauer, Bogo: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1974, str. 226-227; Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba, Ljubljana, 1931, str. 528-531.

¹⁵² Koncesionirane obrti so bile: 1. tisk, razmnoževanje in prodajanje literarnih ali umetniških stvaritev (tiskarne, knjigarnice...), 2. knjižnice in čitalnice, 3. podjetja za občni transport ljudi, 4. postreščki, nosači, 5. ladjarstvo, 6. stavitništvo, zidarstvo, kamnoseštvo, tesarstvo, 7. dimnikarstvo, 8. vzdrževanje/praznjenje kanalizacije, 9. konjederstvo, 10. izdelava in trgovanje z orožjem/strelivom, 11. izdelava in trgovanje s pirotehniko, 12. trgovanje z rabljeno obleko, perilom, starim železom, zastavljalnice, 13. promet s strupi in zdravilnimi zelišči, 14. gostinstvo, 15. maloprodaja mineralnih olj, 16. upravljanje javnih meril in tehnic, 17. kopanje vodnjakov, 18. deratizacija s strupom, 19. podkovaštvo, 20. napeljava plinske razsvetljave, 21. izdelava in prodaja eksploziva, izdelava likerjev in umetnega vina. Reichsgesetzblatt, št. 227, 20. december 1859, § 16. O zakonu glej še: Garhofer, Emil: Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848 - 1948, Springer Verlag, Wien, 1949, str. 489-490; Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbebereichs in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 62-63.

¹⁵³ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 34.

¹⁵⁴ "Zum Niedergang der Gewerbe hat wesentlich beigetragen, daß man bei Aufhebung der Zünfte [...] das Gute und Altbewährte der früheren Ordnung nicht in die

neue herübergenommen. Zu diesem Guten rechnen wir die fähliche Ausbildung durch planmäßige Erlernung des Handwerks." Wiesthaller, Franz, Erwerbsgenossenschaften mit Staatshilfe und Nachweis der Befähigung, Marburger Zeitung, št. 117, 29. september 1882.

¹⁵⁵ Minister kupčijstva Chlumetzki in pa avstrijsko roko-delstvo, Novice, št. 31, 30. julij 1879, str. 246.

¹⁵⁶ Zur Lage des Kleingewerbes und Kleinhandels, Marburger Zeitung, št. 27, 3. marec 1872.

¹⁵⁷ Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbebereichs in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 65.

¹⁵⁸ Arnez, John A.: Slovenian lands and their economies. 1848-1873, Studia Slovenica, New York, Washington, 1983, str. 221-222.

¹⁵⁹ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 3, 10. januar 1882.

¹⁶⁰ Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbebereichs in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 65.

zopet prišli na kant.”¹⁶¹ Novo registriranih obrti je na začetku res zelo veliko propadlo. Če je leta 1859 propadlo le 601 podjetje, jih je leta 1866 propadlo že 1326. Čeprav moramo tu upoštevati tudi posledice močne gospodarske krize v teh letih, je več kot jasno, da je obrtna svoboda spodbudila množično nastajanje in s tem tudi propadanje novih obrti.¹⁶² Na Spodnjem Štajerskem, kjer naj bi do leta 1865 registrirali 7710 novih obrti, jih je do istega leta preživelo le 7%. Na Zgornjem Štajerskem celo samo 3,5%.¹⁶³ Res je, da je bilo veliko novih obrti ustanovljeno iz povsem nepridobitnih razlogov (pridobitev poročnega dovoljenja) in jih je bilo veliko ukinjeno le zato, da bi se izognili plačilu davkov, vendar je bil trend ustanavljanja in propadanja vendarle očiten.

c) Za in proti

Večja ponudba je do skrajnosti zaostila konkurenco. Zato ni nič čudnega, da so obrtniki začeli zahtevati drugačno obrtno zakonodajo. “Svobodna obrtnija naj bo to, da vsak obrtnik in vsak rokodelc more svobodno svojo obrtnijo in svoje rokodelstvo ravnati.”¹⁶⁴ Potemtakem obrti ne bi smel opravljati prav vsakdo, temveč le tisti, ki zares lahko dokažejo, da so obrtniki. Zahtevali so torej, da lahko obrt odpre le tisti, ki se je prav te obrti tudi zares izučil in ima o tem potreben izkaz o strokovni usposobljenosti (Befähigungsnachweis) oziroma izkaz o izučenosti.¹⁶⁵

Te zahteve so bile v državnemu zboru izrečene že leta 1874 in 1877 pri razpravah liberalnih zakonskih predlogov o reformi obrtnih zakonov. Liberalci so obrtnike takrat upravičeno svarili, da izkaz o izučenosti ni čudežno zdravilo, ki bo pozdravilo vse njihove težave. Hkrati so se liberalci tudi povsem zavedali, da je boj za uvedbo izkaza o izučenosti le osnova, na podlagi katere nameravajo konservativci zgraditi novo stanovsko druž-

bo.¹⁶⁶ Ker bi se z izkazom o izučenosti omejilo število novih mojstrov, bi se s tem zmanjšala konkurenca in konsolidiral obrtni stan.

Obvezne obrtne zadrage

Z obrtnim redom so leta 1859 namesto starih cehov stopile obvezne obrtne zadrage. Vendar te zadrage niso imele več nobenih oblastvenih pristojnosti. Lahko so le dajale svojo strokovno mnenje in izvajale dejavnosti v podporo obrti.¹⁶⁷ Vsi obrtniški delodajalci in delojemalci so bili obvezno tudi člani obrtnih zadrug. “Kdor dobi obrtno pravico v kraju, kjer zadruga za njegovo obrt že obstaja, postane avtomatično član te zadrage z vsemi dolžnostmi. [...] Pomočniki in vajenci, zaposleni pri članih zadrug, veljajo tudi sami za člane in so torej dolžni upoštevati njihove predpise.”¹⁶⁸

Članstvo v zadrugah je bilo obvezno za vse, ki so se ukvarjali z obrtno dejavnostjo. Vendar delodajalci in delojemalci niso imeli istih pravic in dolžnosti. Na zasedanjih so imeli samo delodajalci volilno pravico. Obrtniški delavci - pomočniki so bili torej podvrženi predpisom zadrug, čeprav pri sprejemanju predpisov niso smeli sodelovati. Udeležba delavcev je bila predvidena le pri razreševanju sporov med delodajalci in delojemalci in pri upravi morebitnih podpornih blagajn.¹⁶⁹

a) Papirnat zakon

Vendar obvezne zadrage nikoli niso stopile v življenje. Zakona dejansko sploh niso izvrševali, “kakor da bi ga v postavi ne bilo, razne svobodne zadrage so ostale in nove obligatorične so se mrzile obrtnikom samim, ker je postava zaukazovala, da se imajo raznotera obrtnijstva posilno spojit v eno zadrugo. Tega pa marsiktera obrtnijska zadruga ni hotla, zlasti ako je imela kaj premoženja.”¹⁷⁰ Ta zakon je obstajal le na papirju, predvsem zato, ker zakon ni predvideval obrtnih inšpektorjev, ki bi nadzirali njegovo izvrševanje.¹⁷¹

¹⁶¹ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Kluna, Slovenec, št. 83, 27. julij 1882.

¹⁶² Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbe-rechts in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 69-70.

¹⁶³ Gršak, Ivan: Narodno gospodarstvo. Slovenski Štajer, 3. del, str. 80-81.

¹⁶⁴ Minister kupčijstva Chlumetzki in pa avstrijsko rokodelstvo, Novice, št. 31, 30. julij 1879, str. 246.

¹⁶⁵ Obrtniki so se pri tem po pravici pritoževali. “Taka zmožnost se tirja od odvetnikov, vradnikov, duhovnikov, vojakov itd., samo obrtnik je smel dozdej vsakdo postati.” Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Khuna, Slovenec, št. 84, 29. julij 1882.

¹⁶⁶ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 52.

¹⁶⁷ Garhofer, Emil: Hundert Jahre österreichische Gewerbe-politik, o.c., str. 489.

¹⁶⁸ Reichsgesetzblatt, št. 227, 20. december 1859, § 107 in § 113.

¹⁶⁹ Ebert, Kurt: Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taafesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879-1885), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975 str. 109-110.

¹⁷⁰ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Kluna, Slovenec, št. 83, 27. julij 1882.

Tudi vlada in celo sami obrtniki niso imeli veliko interesa, da bi oživel nove obvezne obrtne zadruge. Vlada sploh ni spodbujala k uresničevanju zakona. Kjer pa so bile zadruge ustanovljene, so pešale zaradi birokratske zmedenosti in brezbržnosti in pomanjkanja interesa s strani obveznega članstva. Mojstri so bili skoraj povsem brez kolektivne mentalitete, s pomočjo katere bi se skupaj zoperstavljali tovarniški konkurenci (npr. skupna prodaja izdelkov in nabava surovin).¹⁷²

Čeprav so bili nekateri posamezniki zadovoljni z obstoječim zakonom o obrtnih zadrugah, "vendar šele tedaj, če zadevne zadruge dejansko obstajajo,"¹⁷³ je bil zakon že ob svojem rojstvu na splošno sprejet na nož. "Proti obrtnemu redu so se bojevali predvsem v deželnih zborih. Tudi zadruge in gremiji so v neštetih resolucijah in peticijah izrekli svojo nejevoljo proti novemu obrtnemu redu."¹⁷⁴

b) Samopomoč ali državna pomoč in združništvo na prostovoljni ali obvezni osnovi

Zaradi zgoraj omenjenih prednosti industrije so mnogi rešitev za obrt iskali v povezovanju posamičnih nemočnih in neučinkovitih obrtnikov v združne organizacije, preko katerih bi s skupnimi močmi lahko konkurirali industriji z njegovim lastnim orožjem. Geslo tega časa je bilo: "Organizacija je moč!"¹⁷⁵ "Idejo o asociacijah prištevamo k najljubšim idejam, ki bremenijo 19. stoletje. V svoji neprecizni obliki je bila uporabna za vse politične usmeritve."¹⁷⁶ Konservativci so tako preko združništva hoteli vzpostaviti zgoraj opisano stanovsko družbo.

Tudi med liberalci so bile te ideje zelo razširjene. Ker so prisegali na samoregulacijski svobodni trg, so odklanjali vsako vmešavanje v gospodarske odnose. Vendar so tudi menili, da ni nič narobe, če posamezniki proti sovražni konkurenci združijo svoje moči. Ta liberalna ideja pride najbolj do izraza pri Hermannu Schultze-De-

litzschu. Kot sredstvo za izboljšanje socialnega položaja obrtnikov je odločno odklanjal dobrodelnost in državno pomoč. Samopomoč je zanj edini možni način, s katerim se lahko obrtni sloj reši propada. S samopomočjo naj obrtnik ustanavlja kreditne, konzumne, surovinsko nabavne in produktivne zadruge.¹⁷⁷ Samopomoč je bila za večino takratnih liberalcev edino sredstvo, s katerim lahko gospodarsko in socialno ogroženi sloji odpravijo svoj slab položaj.

Po liberalnem prepričanju bi se obrtniki v teh zadrugah lahko zbirali le na povsem prostovoljni osnovi. Zato je bila v času liberalne prevlade v Avstriji v šestdesetih in sedemdesetih letih odprava obveznega članstva v obrtnih zadrugah ena najbolj glasno izraženih zahtev v zvezi z obrtnim združništvom. Državni zbor je tako že leta 1862 sklenil odpraviti obveznost članstva in v skladu s tem so bili tudi vsi liberalni zakonski predlogi novega obrtnega zakona iz let 1872, 1875 in 1877.¹⁷⁸ *Laibacher Tagblatt* je tako še leta 1879 povsem v liberalnem smislu poudaril: "Skorajda vse trgovske in obrtne zbornice se zavzemajo za popolno odpravo obveznega članstva v cehih. Zakonodajalni faktorji zato ne smejo dovoliti vstajenja zastarele, propadle, času neprimerne institucije."¹⁷⁹

Vendar se je s koncem sedemdesetih let liberalna misel o neobveznem članstvu vse bolj umikala v ozadje. S prodiranjem konservativne miselnosti, ki je svoj vzor iskala v stanovski cehovski ureditvi, so morali konservativci nujno zahtevati obveznost članstva vseh obrtnikov v zadrugah, iz katerih bi zrasel nov obrtni stan. Dunajski obrtniki so tako nedvoumno poudarili, "da je skupnost mogoče združiti le pod vplivom zakonskega predpisa o dolžnosti splošnega pristopa. Iluzorično bi bilo, da hočemo s prostimi zadrugami doseči podobno trdno in obsežno združenje kot je to primer pri obveznih zadrugah."¹⁸⁰

¹⁷¹ Ebert, Kurt: *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, o.c., str. 57.

¹⁷² Boyer, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna*, o.c., str. 55-56.

¹⁷³ *Zur Hebung des Kleingewerbes*, *Marburger Zeitung*, št. 120, 6. oktober 1872.

¹⁷⁴ Garhofer, Emil: *Hundert Jahre österreichische Gewerbepolitik*, o.c., str. 490.

¹⁷⁵ Wiesthaller, Franz: *Organisation ist Macht!*, *Marburger Zeitung*, št. 125, 19. oktober 1883.

¹⁷⁶ Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken*, o.c., str. 142.

¹⁷⁷ Perovšek, Jurij: *Schulze-Delitzscheva združnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVII, 1997, str. 17-34. O odmevih teh idej na Slovenskem glej: Perovšek, Jurij: *Prilagoditev Schulze-Delitzschevih združnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872-1895*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVIII, 1998, št. 1-2, str. 5-13.

¹⁷⁸ Ebert, Kurt: *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, o.c., str. 111.

¹⁷⁹ *Die neue Gewerbe-Ordnung*, *Laibacher Tagblatt*, št. 67, 22. marec 1879.

¹⁸⁰ *Reform der Gewerbeordnung*, *Marburger Zeitung*, št. 110, 12. september 1879.

V nasprotju z liberalno samopomočjo je bila v Avstriji močno razširjena tudi misel o nujnosti državne pomoči. Najbolj odmevni zagovornik te misli je bil nemški socialist Ferdinand Lassalle. Zanj so bila pričakovanja, povezana s samopomočjo za delavce, povsem iluzorna. Delavske mezde so zadoščale le za golo samopreživetje in delavci nikoli niso mogli prihraniti dovolj denarja. Zato je pri ustanavljanju zadrug zahteval odločno pomoč države. Prvi korak pri uresničitvi tega cilja naj bi bila splošna in enaka volilna pravica. Šele z volitvami bi lahko proletariat tako vplival na državo, da bi mu pomagala pri graditvi zadrugne organizacije. S tem bi delavci postali svoji delodajalci. V nasprotju z liberalnimi pričakovanji se s tem delavci ne bi pomeščanili, temveč bi odpravili izkoriščevalski meščanski razred.¹⁸¹

Zanimivo mešanico liberalnih in socialističnih idej o zadružništvu je razvil Mariborčan Franz Wiesthaler. Njegove ideje so svojevrstna mešanica skrajno levih liberalnih idej, ki vlečejo tradicijo iz revolucionarnega leta 1848, in zgodnjih socialdemokratskih idej. Idejno je pripadal krogu takratnih liberalnih demokratov. Upravičeno ga lahko označimo za (social)demokrata. S tem se je uvrščal v pisan krog najrazličnejših osebnosti iz nemškega sveta, ki so se gibali na robu liberalnega tabora in so se hkrati odkrito spogledovali z oblikujočimi socialdemokratskimi idejami. Zato so nekateri med njimi (tudi Wiesthaler) skušali oblikovati prebujajoče se delavsko gibanje. Vendar so kljub nekaterim uspehom v takratnem meščanskem svetu ostajali na obrobju.¹⁸²

V nasprotju z liberalci Wiesthaler poudarja državno pomoč, v nasprotju s socialdemokrati pa se bori za obstoj obrtniškega srednjega stanu in ne za njegovo utopitev v proletariatu. Z liberalci in socialdemokrati pa je delil skupno ogorčeno odklanjanje vmešavanja Cerkve v državo.¹⁸³ *Marburger Zeitung*, ki ga je urejal, je tako jasno poudaril pomen državne pomoči: "Le z zadružnim delom je pač mogoče okrepiti malo obrt v konkurenčnem boju z velikimi obrati, v boju z velikim

kapitalom." Če pa hočemo to doseči "potem mora država narediti, kar le lahko naredi, ona mora obrtno zadruge podpirati z denarnimi predujemi pod ugodnimi pogoji."¹⁸⁴ Pod njegovim vplivom so se tudi mariborski obrtniki zavzeli za izdatno pomoč države (tudi finančno) pri ustanavljanju obrtnih zadrug.¹⁸⁵ Tudi po njegovi smrti v *Marburger Zeitungu* zasledimo zahteve po izdatni državni pomoči zadružnim ustanovam.¹⁸⁶

Poleg vseh teh gospodarskih prednosti zadružnega povezovanja pa je Wiesthaler v zadrugah videl tudi politično moč, s katero bi obrtniki lahko izvajali pritisk na državo, da bi ta ugodila njihovim željam. "Da dajo državni volji ustrezno usmeritev, je pred vsem stvar samih obrtnikov, ki so fiksno razporejeni po zadrugah. Gospodarsko tvorijo moč, in politično so lahko moč, če člani pri volitvah izstavijo to zahtevo."¹⁸⁷

Poleg socialdemokratskih glasov so bili s krizo liberalne ideologije vse močnejši tudi konservativni glasovi, ki so za obrtne zadruge zahtevali večje pristojnosti in strogo spoštovanje obveznega članstva. Ti so vzrok za krizo obrtništva videli tudi "v slabej ali nikakejšnji organizaciji domače obrtnije."¹⁸⁸ Obstoječi zakon o zadrugah je bil za njih odločno premalo, po zgledu starih cehov naj imajo nove obrtne zadruge veliko širše pristojnosti, kot jih imajo po obstoječem zakonu. "Po našej misli so v resnici take obrtne družbe nekakov centrum, okrog katerih se zbira ali snuje ves napredek, ves blagor in gorje posamezne obrti."¹⁸⁹

Vera in morala

"Se li hoče doseči oni cvet, ono blagostanje, ki nam ga kaže srednjeveško zadružno življenje, zasaditi se mora duh krščanskega mišljenja."¹⁹⁰ Zato katoliški zagovorniki obrtnikov rešitve za obrtniš-

¹⁸¹ Wadl, Wilhelm: *Liberalismus und soziale Frage in Österreich*, o.c., str. 166-169.

¹⁸² Cvirni, Janez: *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*, Založba Obzorja, Maribor, 1997, str. 83-85; Rozman, Franc: *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*, Založba Borec, Ljubljana, 1879, str. 84-89.

¹⁸³ Primerjaj: Wiesthaler, Franz: *Auf christlicher Grundlage?*, *Marburger Zeitung*, št. 143, 30. november 1881.

¹⁸⁴ *Der Rechtsstaat und die Kleingewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 117, 29. september 1872.

¹⁸⁵ *Zur Hebung des Kleingewerbes*, *Marburger Zeitung*, št. 118, 2. oktober 1872.

¹⁸⁶ *Der Kampf des Kleingewerbes (Von einem Gewerbetreibenden)*, *Marburger Zeitung*, št. 26, 31. maj 1892.

¹⁸⁷ Wiesthaler, Franz: *Die Gewerbepolitik und die Genossenschaften*, *Marburger Zeitung*, št. 119, 5. oktober 1883; Primerjaj še: Wiesthaler, Franz: *Organisation ist Macht!*, *Marburger Zeitung*, št. 125, 19. oktober 1883.

¹⁸⁸ *Libertus*: *V obrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882.

¹⁸⁹ *Libertus*: *V obrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 244, 24. oktober 1882.

¹⁹⁰ [Belec, Ivan]: *Krščanstvo pa delo*, *Slovenec*, št. 76, 11. julij 1882.

tvo niso iskali le v novi zakonodaji. "Treba je k temu tudi lastne marljivosti in varčnosti, pa božjega blagoslova."¹⁹¹ Odrešitev obrtniškega stanu je odvisna tudi od obnašanja samih obrtnikov. Obrtniki morajo biti seveda zelo delavni. Razen ob nedeljah mora obrtnik pridno delati vsak dan. Pri delu pa naj mu bo v pomoč moderna izobrazba, s pomočjo katere bo lahko preživel v hitro se razvijajočem kapitalističnem svetu.

Pri tem je potrebno "ločitioliko od olike. Prava olika je zlato, napačna olika"¹⁹² pa je le izvor revolucije. Obrtnikom bo prinesla odrešitev le izobrazba, ki je v skladu s katoliško vero. Z vero mora biti prežeta vsa bit obrtniškega delovanja, tudi njegovo delo. "Delo osreči moža, kadar hodi z vero skupaj, in tedaj mu prinese v hišo blagostanje in zadovoljnost."¹⁹³ Tam, kjer ni vere, je propad in prekletstvo. "Kaj namreč je poglavitni vzrok, da propada rokodelstvo, da se revščina vseljuje med rokodelce? [...] So nastopili za delavce slabi časi, odkar so začeli opuščati lepe in častitljive stare navade, odkar so nehali posvečati dneve Gospodove, odkar vedno bolj in bolj odpadajo od krščanstva."¹⁹⁴ Če obrtnik nima vere, mu ni pomoči. "Prepričani smo in se ne bojimo izreči, da obrtnija bo vedno bolj in bolj pojemala, dokler se po krščanskih načelih ne bode osnovala."¹⁹⁵

Oživitev verskega življenja je bila sestavni del katoliških načrtov za odpravo obrtniške krize. "Obrtniki naj se pa le srečno poprimejo katoliškega programa; na podlagi tega skozi veke in tisoče potrjenega nauka bodo vse svoje razmere tako razvrstili, kakor bo vsem najboljše ugajalo."¹⁹⁶ Vera ni le zdravilo proti slabemu položaju obrtnikov - mojstrov, temveč lahko pomaga tudi njihovim delavcem - pomočnikom in vajencem. "Edino zdravilo je versko prepričanje. Dajte ljudem vero, in gospod bode pravičen delavcu, več ne tiran, ampak dober oče. Dajte ljudem vero - in delavec ne bode več jeze polno orodje, ki hlepi le po maščevanju, ampak vedel bode, da mu je delo dolžnost, da mu trud prinese vedno plačilo, da mu tudi prestano krivico Bog poplača z nevenljivo slavo. Delal bode pridno, živel varčno, trpel vdano - in zgnila je vsaka nevarnost anarhizma."¹⁹⁷

Takšno vero so tudi na Slovenskem širila katoliška rokodelska društva. "Le pot, katero so nastopila razna katoliška rokodelska društva, zamore človeški rod iz žalostnih socialnih razmer rešiti, pot namreč, katero nam kaže krščanstvo, ki bi moralo prešiniti vsacega človeka, vse njegove družbinske in državne razmere."¹⁹⁸ Katoliška društva rokodelskih pomočnikov so po letu 1849 začela nastajati pod vplivom nemškega duhovnika Adolfa Kolpinga.¹⁹⁹ Kot bivši čevljarški pomočnik je poznal težave pomočnikov. Zato je bil glavni namen društva "rokodelskim pomočnikom nadomestovati krščanski dom, jih zbirati v svojih prostorih, kjer bi se pod nadzorstvom katoliških duhovnov in krščanskih mojstrov podučevali v potrebnih vednostih, se odtegnili slabim tovarišijam, se razvedrevali med enako mislečimi in se krščanskega mišljenja privadili, ali pa vtrdili v njem."²⁰⁰ Kolping je nameraval utrditi vero in moralo obrtniškega podmladka in ga s tem obvarovati propada. Socialna dejavnost (holniške blagajne, prenočišča za potujoče pomočnike) je bila le pomožno sredstvo za doseg prvega cilja. "Oni so bili zavezani večinoma stanovskemu, predindustrijskemu redu in niso razumeli znamenj novih časov."²⁰¹

Ta društva so se hitro razširila. Po letu 1852 so se s pomočjo kasnejšega dunajskega knezonadškofa Antona Gruscheja²⁰² razširila tudi po Avstriji, čeprav so po eni strani naletela tudi na odpor pomočnikov in po drugi strani na nerazumevanje takratnih cerkvenih oblasti do socialnega vprašanja.²⁰³ Od leta 1858 dalje so obstajala katoliška ro-

¹⁹⁷ Blagoslavljenje nove hiše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 197, 31. avgust 1887.

¹⁹⁸ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886.

¹⁹⁹ O njegovem programu in o njegovi programski brošuri iz leta 1849 glej Schraepler, Ernst: *Quellen zur Geschichte der sozialen Frage in Deutschland*, Band I, 1800-1870, Musterschmidt-Verlag, Berlin, Frankfurt, 1955, str. 35, 143-146.

²⁰⁰ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886.

²⁰¹ Brusatti, Alois: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte des industriellen Zeitalters*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1979, str. 119.

²⁰² Takrat je bil še učitelj verouka na Dunaju. Nadškof je postal leta 1891. Vse do svoje smrti leta 1911 je bil gonilna sila katoliških rokodelskih društev v Avstriji. Prav tako kot za Kolpinga je bilo tudi zanj socialno vprašanje v prvi vrsti moralno verski problem, za rešitev katerega pride v poštev predvsem duhovna in karitativna pomoč. Silberbauer, Gerhard: *Österreichs Katholiken und die Arbeiterfrage*, o.c., str. 52-53; O njem primerjaj še članek: A. K.: Kardinal Gruša med rokodelci, *Domoljub*, št. 2, 21. januar 1892, str. 16.

²⁰³ Tremel, Ferdinand: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*, Franz Deuticke, Wien, 1969, str. 405.

¹⁹¹ Shod kranjskega obrtnega društva, *Govor gosp. Kluna*, *Slovenec*, št. 84, 29. julij 1882.

¹⁹² *Slovenec*, št. 126, 9. november 1882.

¹⁹³ *Slovenec*, št. 126, 9. november 1882.

¹⁹⁴ -n.: Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 194, 27. avgust 1887.

¹⁹⁵ *Slovenec*, št. 141, 20. december 1881.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

kodelska društva za mojstre.²⁰⁴ Že leta 1855 je bilo tudi v Ljubljani ustanovljeno katoliško društvo rokodelskih pomočnikov,²⁰⁵ ki ga je naslednje leto obiskal tudi sam Kolping in ob tej priložnosti blagoslovil društveno zastavo.²⁰⁶ Geslo društva je bilo jasno in preprosto: "Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!"²⁰⁷ Pri tem je bilo zlasti pomembno, da "svoje ude uči poštenega krščanskega vedenja, pridnega dela in varčnosti,"²⁰⁸ kar je bilo po prepričanju katoliških konservativnih krogov glavni pogoj za uspešno obrtništvo. Obrtni zakoni v prid obrtnega stanu so šele v drugem planu, saj obrtniku ne bodo v pomoč, če se ne bo držal glavnih zapovedi.

Zusammenfassung

Die Gewerbefreiheit
auf der Anklagebank
*Konservative Ansichten über das Gewerbe
in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts
im slowenischen Gebiet*

In der Zeit der wirtschaftlichen Depression nach dem Jahr 1873 wurde der sozialen Frage immer größere Aufmerksamkeit zuteil. Neben der akuten Bauern- und Arbeiterfrage wurde in Österreich häufig auch die Gewerbefrage diskutiert. Die Forderungen nach Reformen auf dem Gebiet des Gewerbes standen auf der Tagesordnung verschiedener Wirtschaftsfachmänner und sozialer Vordenker, der breiteren slowenischen und österreichischen Öffentlichkeit und auch der Politiker aller Couleurs. Die Hauptfrage war, wie man das Gewerberecht aus dem Jahr 1859 reformieren kann, das neben der Industrie auch das Gewerbe regelte. Im slowenischen Gebiet wurden hauptsächlich konservative Lösungen vorgeschlagen.

Für den Niedergang des Gewerbes wurde die Konkurrenz der modernen industriellen Produktion verantwortlich gemacht. Die Industrie brachte große Vorteile. Mit Hilfe neuester Technologien konnte sie serienmäßig produzieren und verfügte außerdem über großes Eigenkapital oder geliehenes Kapital. Die Menschen hatten das Gefühl, daß das Gewerbe dem Großkapital völlig ausgeliefert ist und die Gewerbetreibenden zum Untergang und zur Armut verurteilt sind. Doch entsprach diese Schwarzmalerei nicht ganz der Wirklichkeit. Viele Gewerbetreibende hatten recht gute Verdienste, die weit über dem ländlichen Durchschnitt lagen. Außerdem war das Gewerbe insgesamt nicht im Niedergang begriffen, es waren im Gegenteil sogar Fortschritte zu verzeichnen. Trotzdem verfielen einige Gewerbebranchen völlig oder gerieten in eine tiefe Krise. Unter dem Druck der Industrialisierung standen vor allem einige zahlenmäßig sehr stark vertretene Gewerbebranchen, zum Beispiel die Schneiderei und das Schusterhandwerk. Da die Gewerbetreibenden dieser Gewerbebranchen die sichtbarsten Repräsentanten des Gewerbes waren, wurde der Niedergang einiger als Niedergang des Gewerbes insgesamt empfunden.

Die Konservativen waren überzeugt, daß der schlechte Zustand des Gewerbes durch die Proklamierung der Gewerbefreiheit im Jahr 1859 noch verstärkt wurde. Statt des erwarteten Fortschritts, der Verbrauchern und Produzenten nutzen sollte, habe die Gewerbefreiheit zu einem allgemeinen Niedergang des Gewerbes geführt. Da die Gewerbefreiheit auf den wirtschaftlichen Voraussetzungen des Liberalismus fußte, hatten die Konservativen im Kampf gegen die Gewerbefreiheit auch eine ausgezeichnete Waffe im Kampf gegen ihre politischen Gegner, die Liberalen, gefunden. Um den Liberalismus noch mehr zu diskreditieren, stellten sie ihn als Verbündeten des ausbeuterischen Kapitalismus und diesen wiederum als Verbündeten des Judentums dar. In der konservativen Gedankenwelt waren Liberalismus, Kapitalismus und Judentum eng verbundene und voneinander abhängige Faktoren.

Die Konservativen hofften, in den Gewerbetreibenden eine feste Stütze im Kampf gegen den Liberalismus zu finden. Deshalb durften sie nicht zulassen, daß das Gewerbe im Kampf mit der Industrie völlig unterlag. Doch suchten sie im Gewerbe nicht nur aus taktischen Wahlgründen einen Verbündeten, sondern noch mehr deshalb, weil sie die Gewerbetreibenden neben den Bauern als Grundfesten der alten, ständischen Gesell-

²⁰⁴ Leisching Peter: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. - Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV, Die Konfessionen*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1985, str. 210.

²⁰⁵ O delovanju društva in številu njegovih članov glej. Fischer, Jasna: *Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*, Krt, Ljubljana, 1984, str. 88-89.

²⁰⁶ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886. O tem glej še: Vodopivec, Peter: *Slovenski duhovniki in družbenogospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju, o.c.*, str. 183

²⁰⁷ Blagoslovljenje nove hiše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 198; 1. september 1887.

²⁰⁸ Blagoslovljenje nove hiše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 196, 30. avgust 1887.

schaft ansahen. Mit dem Untergang der Gewerbetreibenden bestünde die Gefahr des Untergangs der bestehenden Gesellschaft und des Staates. Mit wenigen Ausnahmen stimmten die Zeitgenossen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts darin überein, daß der Verfall des Gewerbes ein unaufhaltsamer Prozeß der kapitalistischen Entwicklung war. Neben den wenigen Gewerbetreibenden, die zum Stand der Kapitalisten aufsteigen, werde die Mehrheit der bankrotten Gewerbetreibenden die Reihen des revolutionären Proletariats vermehren. Mit einer solchen Entwicklung der Dinge konnten sich die Konservativen nicht abfinden. Die einzige Lösung sahen sie in einer Umgestaltung der bestehenden liberalen Gesellschaft zu einer ständischen Gesellschaft, in der jeder ein seinem Stand entsprechendes Leben führen würde. Die Ansichten über die eine oder andere Art der ständischen Gesellschaft hatten im slowenischen Gebiet eine lange Tradition.

Die Befürworter der neuen ständischen Gesellschaft waren sehr von der Vergangenheit eingenommen. Statt in die klassenlose Zukunft und die ausbeuterische Gegenwart blickten sie in ein goldenes Mittelalter, als die Zunftordnung die gewerbliche Produktion noch völlig beherrscht hatte. Die alte Zunftordnung, an die neuen Verhältnisse und Bedürfnisse angepaßt, war jenes Vorbild, nach dem sich die soziale Gesetzgebung ihrer Meinung nach richten sollte.

Zu diesem Zweck agitierten die Konservativen eifrig für die Einführung eines Befähigungsnachweises, damit nur diejenigen ein Gewerbe betreiben könnten, die es auch gelernt hatten. Die Gewerbeordnung von 1859 hatte nämlich die Tür für all jene weit geöffnet, die sich mit einem Gewerbe ihren Lebensunterhalt verdienen wollten. Viele neue Unternehmen wurden gegründet, die Konkurrenz verschärfte sich und viele Unternehmen gingen auch zugrunde. Die Gewerbetreibenden waren mit einer solchen Entwicklung natürlich nicht zufrieden.

Der zweite Bereich der Gewerbegesetzgebung, in dem sowohl die Gewerbetreibenden als auch die Konservativen eine Reform forderten, war die Regelung der Gewerbe-genossenschaften. Die Gewerbeordnung sah zwar die Pflichtmitgliedschaft in den Genossenschaften vor, doch waren deren Zuständigkeiten sehr gering. Das Gesetz bestand in Wahrheit nur am Papier und die Pflichtmitgliedschaft wurde nie verwirklicht. Dies aber war umso problematischer, als gerade zu jener Zeit Menschen der unterschiedlichsten politischen Gesinnung ehrlich an die rettende Kraft eines wirkungsvollen genossenschaftlichen Zusammenschlusses glaubten. Die Liberalen schworen dabei meist auf die Selbsthilfe, die Sozialdemokraten und Demokraten aber auf die staatliche Hilfe. Die Liberalen begeisterten sich außerdem für eine freiwillige Mitgliedschaft in den Genossenschaften, während die Konservativen die Pflichtmitgliedschaft verlangten.